

JURIDISKA FAKULTETEN
vid Lunds universitet

Kristoffer Heinrichs

Ska livstidsstraffet behållas
eller avskaffas?
– En analys av livstidsstraffet i Sverige

Examensarbete
30 högskolepoäng

Handledare: Christian Häthén

Straffrätt

HT 2009

Innehåll

SUMMARY	1
SAMMANFATTNING	3
FÖRORD	4
FÖRKORTNINGAR	5
1 INLEDNING	6
1.1 Syfte och frågeställningar	6
1.2 Teori, metod och material	7
1.3 Uppsatsens disposition	9
1.4 Avgränsningar och förtydliganden	9
2 LIVSTIDSSTRAFFETS UTVECKLING	11
2.1 Straffsanktionerna tar form	11
2.2 Den medeltida straffordningen	11
2.3 Tidig modern tid: Frihetsstraffet införs	12
2.4 Upplysningstiden	13
2.5 1800-talet: Livstidsstraffet införs	13
2.6 1900-talets första hälft	14
2.7 1950-talet	15
2.8 Brottsbalken – Behandlingsteorins höjdpunkt samt nedgång	15
2.9 Nyklassicismens återtåg	16
2.10 1900-talets sista år	17
2.11 Den senaste utvecklingen	17
3 BEHANDLINGSTEORIN	18
3.1 Behandlingsteorins historia	18
3.2 Utvecklingen i Sverige	20
3.3 Behandlingsteorin i Kriminalvården idag	21

3.3.1	ART – Aggression Replacement Training	22
3.3.2	VPP – Våldspreventivt program	23
4	LIVSTIDSSTRAFFETS UTFORMNING	24
4.1	Verkställigheten av livstidsstraffet	24
4.1.1	Statistik	24
4.1.2	Verkställigheten	25
4.1.3	Hur mår de livstidsintagna under verkställighetstiden?	26
4.2	Sambandet mellan livstidsstraffet och påföljden för mord	27
4.2.1	NJA 2007 s 194	27
4.2.2	SOU 2007:90 – Straffpåföljden vid mord	28
4.2.3	Proposition 2008/09:118 och lagändringen till 18 års tidsbestämd straffskala	29
4.3	Regeringens nådeinstitut	30
4.3.1	Handläggningen	31
4.3.2	Utvecklingen	32
4.4	Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid	33
4.4.1	Praxis	35
4.5	Framtiden för livstidsstraffet	35
5	DEN RÄTTSPSYKIATRISKA VÅRDENS UTFORMNING	37
5.1	Gällande bestämmelser	37
5.2	Allvarlig psykisk störning	37
5.3	Rättsspsykiatrisk undersökning	39
5.4	Psykiskt sjuka interner	39
5.5	Utvecklingen de senaste åren	40
5.6	Framtiden för den rättsspsykiatriska vården	41
6	DET NORSKA EXEMPLET	43
6.1	Fängelsepåföljden	43
6.2	Livstidsstraffets avskaffande	44
6.3	Rättsspsykiatrisk vård i Norge	45
6.4	Forvaring	45
7	ARGUMENT SOM FRAMFÖRTS MOT RESPEKTIVE FÖR LIVSTIDSSTRAFFET	48
7.1	Argument mot livstidsstraffet	48

7.2	Argument för livstidsstraffet	50
8	ANALYS OCH SLUTSATSER	52
8.1	Analys	52
8.1.1	Livstidsstraffets utveckling	52
8.1.2	Livstidsstraffet utifrån behandlingsteorin	53
8.1.3	Omvandlingslagen och regeringens nådeinstitut	54
8.1.4	Praktiska synpunkter – Kriminalvårdens perspektiv	55
8.1.5	Kopplingen till brottet mord	56
8.1.6	Psykiskt sjuka lagöverträdare	57
8.1.7	Jämförelsen med Norge	58
8.2	Slutsatser	59
8.2.1	Ska livstidsstraffet avskaffas eller behållas?	59
8.2.2	Vad ska i så fall livstidsstraffet ersättas med?	61
	KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING	63
	RÄTTSFALLSFÖRTECKNING	69

Summary

This thesis investigates the question of whether the sentence of life imprisonment should be abolished or retained. The second question that is examined is what life imprisonment in that case should be replaced with.

To understand the existence of the life sentence, the essay begins with an examination of how criminal sanctions have been developed in Sweden: from the fines in the Middle Ages and the hard physical punishments in the 17th century to the appearance of the humanization of prison sentences in the 1800's.

It is the conflict in the 1900's between those who advocate the Treatment Theory and those who are proponents of the Classical School that the life sentence emerges as the harshest punishment as a substitute to the abolished capital punishment. However, the indefinite time penalty and the Treatment Theory were criticized not being in accordance with the rule of law. Other time-indefinite sanctions were abolished and the Treatment Theory suffered a severe setback in the late 1970's.

Regardless of these conflicts, the life sentence remains and develops into virtually being the mandatory penalty for homicide.

It is proved that life sentenced prisoners feel much worse than other inmates because of the extra load the indeterminate sentence gives. The National Correctional Agency has big problems to deal with the life sentenced inmates, partly due to the difficulty to produce an effective treatment plan.

As a result, the life sentence has undergone many changes in recent years. Among other things, a new law has been instituted that grant the prisoners the possibility to get their indefinite prison sentence transformed to a fixed number of years. The maximum fixed years sanction for homicide has also been extended to 18 years and the Supreme Court has ruled that the life sentence should be reserved for the most severe cases of homicide.

The Forensic psychiatry has also changed. The prison ban for those who suffer from a serious mental disorder has partly been removed. The government has also proposed that the National Correctional Agency should take on the responsibility of the mentally disordered.

By comparing with Norway the conclusion of the thesis is that the life sentence is anachronistic and not in accordance with the rule of law. It also involves practical problems for the National Correctional Agency. The deterrent effect which is the government's strongest argument for maintaining the sanction form is considered too diminutive to justify preservation. Therefore the life sentence should be abolished.

However, it is still essential to have some form of time indefinite penalty for exceptional cases such as when the national security is endangered or when the offender can not be considered fit enough to live in the community and is considered a threat to his peers. Therefore, there has to be a time indefinite sentence complementary, similar to the storage option available in Norway.

Sammanfattning

Detta examensarbete utreder frågan om huruvida livstidsstraffet ska avskaffas eller behållas i Sverige. När det är klarlagt besvaras frågan om vad livstidsstraffet i så fall ska ersättas med.

För att förstå livstidsstraffets utformning börjar uppsatsen med en genomgång av hur straffsanktionerna har utvecklats i Sverige: från medeltidens bötesstraff, genom stormaktstidens hårda kroppsbestraffningar till 1800-talets humanisering med fängelsestraffets framväxt.

Det är i 1900-talets strider mellan de som förespråkar behandlingsteorin och de som är förespråkare av den klassiska skolan som livstidsstraffet växer fram som lagens hårdaste straff – från början som en reaktion mot det avskaffade dödstraffet. Dock kritiseras den tidsbestämda påföljden samt behandlingsteorin för att vara rättsosäker. Övriga tidsbestämda påföljder avskaffas och behandlingsteorin lider ett hårt bakslag i slutet av 1970-talet.

Genom dessa strider består dock livstidsstraffet och utvecklas till att nästintill bli det obligatoriska påföljdsvalet för mord.

Det har visat sig att livstidsfångarna mår mycket sämre än andra interner på grund av den extra belastning som den tidsbestämda påföljden utgör. Kriminalvården har också stora problem att handskas med de livstidsdömda internerna, delvis på grund av att en behandlingsplan är svår att ta fram.

Livstidsstraffet har på grund av detta genomgått många förändringar de senaste åren. Bland annat har en ny lag instiftats som gjort att livstidsdömda nu kan få sina straff tidsbestämda i domstol. Den tidsbestämda påföljden för mord har också utökats till 18 år och Högsta Domstolen har uttalat sig om att livstid ska förbehållas de allvarligaste mordfallen.

Den rättspsykiatriska vården har också förändrats. Fängelseförbudet för de som lider av en allvarlig psykisk störning har lättats upp. Regeringen har också föreslagit att Kriminalvården ska ta över vården av de psykiskt störda.

Genom att jämföra med Norge blir slutsatsen att livstidsstraffet är en otidsenlig och rättsosäker påföljd. Det innebär också praktiska problem för Kriminalvården. Den avskräckande effekten som är regeringens starkaste argument för att behålla påföljdsformen anses för ringa för att motivera bevarandet. Därför bör livstidsstraffet avskaffas.

Dock behövs det fortfarande någon form av tidsbestämd påföljd för exceptionella fall så som när rikets säkerhet är i fara eller när förövaren inte kan anses frisk nog att leva ute i samhället och kan anses utgöra ett hot mot sina medmänniskor. Därför bör också ett komplement finnas, liknande förvaringsmöjligheten som finns i Norge.

Förord

Även om tiden jag skrivit mitt examensarbete har sträckt sig över en lång tidsperiod – en hel termin – känns det som att tiden har gått väldigt fort. Det har varit en intensiv period, särskilt de sista veckorna som bestått av många justeringar och anpassningar. Utan min eminente handledare som alltid kunnat nås och alltid tagit sig tid att ge mig den handledning jag behövt hade det smidiga slutförandet av uppsatsen inte varit möjligt. Jag vill därför rikta ett stort tack till Christian Häthén, inte minst för de många givande diskussionerna vi haft.

Jag vill också rikta ett stort tack till min älskade Ewa som förutom goda idéer och stöd också har varit hjälpsam att korrekturläsa vid ett antal tillfällen. Utan dig Ewa hade uppsatsen aldrig blivit klar!

Till sist vill jag tacka mina föräldrar för att de alltid funnits där som stöd.

Nu när examensarbetet är klart väntar nya utmaningar och jag ser med spänning mot framtiden och är mycket förväntansfull inför min stundande karriär.

Lund, februari 2010

Kristoffer Heinrichs

Förkortningar

ART	Aggression Replacement Training
Brå	Brottsförebyggande rådet
Dir	Direktiv
HD	Högsta Domstolen
KAIK	Kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården
Kriminalvårdslagen	Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt
NJA	Nytt juridiskt arkiv
Omvandlingslagen	Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid
Ot.prp.	Odelstingsproposition (Nu ändrat till Proposition til Stortinget (lovvedtak). Det vill säga norsk proposition.
Prop.	Proposition
ROS	Relations- och samlevnadsprogrammet
Sekretesslagen	Offentlighets- och sekretesslag (2009:400)
SOU	Statens offentliga utredningar
VPP	Våldspreventivt program

1 Inledning

1.1 Syfte och frågeställningar

Straff har sedan urminnes tider varit en vedergällning från statens sida mot brottslingen, både för att skydda samhällsintresset och för att förhindra hämnd från offrets familj och på så sätt undvika laglöshet. När dödsstraffet avskaffades i Sverige ersattes det av den frihetsberövande påföljden straffarbete på livstid vilket skulle avskräcka från att begå brott. Senare ersattes straffarbetet med en ren frihetsberövande påföljd: fängelsestraffet.

Livstidsstraffet har dock ifrågasatts under lång tid i Sverige då det, precis som dödsstraffet gjorde för hundra år sedan, anses inhumant och otidsenligt. Detta har lett till att påföljden idag inte sträcker sig över en livstid utan rör sig om cirka 18 år.

Den senaste tiden har lagen ändrats och förutsättningarna för livstidsstraffets fortsatta existens har återigen förändrats.

Mitt examensarbete är ett inlägg i den ständigt pågående debatten om livstidsstraffets existens i Sverige. Syftet är att utreda huruvida livstidsstraffet är förenligt med de principer som ligger till grund för den svenska straffrätten genom att besvara två frågeställningar, nämligen:

- Ska livstidsstraffet behållas eller avskaffas?
- Om livstidsstraffet avskaffas, vad ska det ersättas med?

För att kunna besvara dessa båda frågeställningar följer uppsatsen en tidslinje. Detta blir en röd tråd genom arbetet och läsaren kan följa livstidsstraffets framväxt och utveckling i Sverige fram tills idag. Här fördjupar jag också mig i behandlingsteorin som är central i livstidsstraffets framväxt. Därefter undersöker jag närmare hur livstidsstraffet fungerar i praktiken i dagens kriminalvård. Avsnitten som behandlar livstidsstraffet avslutas med att jag blickar in i framtiden. Jag jämför också med Norge som har avskaffat livstidsstraffet. Eftersom Norges påföljdssystem i övrigt liknar Sveriges kan man genom en direkt jämförelse länderna emellan se hur Sveriges påföljdssystem skulle kunna se ut om livstidsstraffet skulle avskaffas.

Eftersom den rättspsykiatriska vården har en nära koppling till livstidsstraffet genom att det också är en tidsobestämd påföljd utreder jag också denna.

Jag utvecklar uppsatsens utformning i avsnitten om metod samt disposition.

1.2 Teori, metod och material

Jag har, som brukligt är i juridiska uppsatser, använt mig av en traditionell rättsdogmatisk metod. Metoden har till syfte att tolka och systematisera gällande rätt för att kunna komma fram till en slutsats. Slutsatsen kan komma att strida mot den gällande rätten.

Genom att arbeta utifrån denna metod har jag som huvudkällor använt mig av olika rättskällor: lagtext med lagkommentarer, förarbeten, prejudicerande rättsfall samt doktrin.

Uppsatsen är indelad i två huvudsakliga delar. Den första delen är deskriptiv där rättsutvecklingen och den gällande rätten beskrivs. Denna del bryts vid kapitel åtta där jag analyserar den deskriptiva delen. Här presenteras mina egna tankar och idéer. Efter analysen följer en slutsats där jag svarar på mina två frågeställningar.

Livstidsstraffet har vuxit fram som ett substitut till dödsstraffet i Sverige. För att förstå varför vi har kvar en tidsbestämd påföljd i Sverige måste man gå tillbaka i tiden. Därför inleder jag uppsatsen med fängelse- samt livstidsstraffets bakgrunder. Detta har till syfte att se de kriminalpolitiska svängningar som skett genom åren. Livstidsstraffets utformning är också ett direkt resultat av de tidigare inriktningar och förändringar som gjorts.

Här har jag använt mig av fyra olika källor. Förutom den historiska bakåtblicken i utredningen som föregick Omvandlingslagen har jag baserat det historiska avsnittet på två texter skrivna av Erland Aspelin som är en erkänd expert på straffrätt. Han är bland annat hedersdoktor på Juridiska fakulteten i Lund samt före detta Hovrättslagman.

Jag har också använt mig av kurslitteraturen i kursen Rättshistoria skriven av universitetslektorn Christian Häthén. Då mitt syfte har varit att ge en kort översiktlig beskrivning av detta område anser jag dem som fullt tillräckliga och tillförlitliga genom den tyngd som författarna har inom det juridiska området.

Avsnittet om behandlingsteorin är en viktig del för förståelsen av hur livstidsstraffet har kunnat bevaras. Samtidigt förklaras hur strafflängden kunnat minskas till dagens nivå. Jag har valt att bryta ut behandlingsteorin från det rättshistoriska avsnittet för att det senare också rör internationella förhållanden till skillnad mot det rättshistoriska avsnittet som enbart fokuserar på Sverige. Dock beskrivs motsatsen till behandlingsteorin, den klassiska straffrättsskolan som kortast i det rättshistoriska avsnittet.

Här har jag också använt mig av en sekundär källa i beskrivningen av behandlingsteorins historia. Även i detta fall ger dock författarens tyngd trovärdighet i faktaunderlaget. Jag baserar avsnittet på Jerzy Sarneckis bok om kriminologi. Han är en av de mest kända kriminologerna i Sverige och professor i allmän kriminologi vid Stockholms universitet.

I många fall där livstidsstraffet är aktuellt överväger domstolen om den tilltalade lider av en allvarlig psykisk störning vid antingen gärningstillfället eller vid domstillfället. I de fall svaret blir ett jakande döms ofta den tilltalade till rättspsykiatrisk vård istället för till livstids fängelse. På grund av den nära kopplingen mellan den rättspsykiatriska vården och livstidsstraffet är det intressant att också behandla vården för psykiskt sjuka lagöverträdare. I många fall har Högsta Domstolen blivit hårt kritiserad för att ha dömt ut livstids fängelse istället för vård. Framtiden kommer också att innebära stora förändringar inom den rättspsykiatriska vården och knyts ännu närmare livstidsstraffet.

Uppsatsen består också av en undersökning av förhållandena i vårt grannland Norge inom livstidsstraffets område. Här används istället en komparativ metod. Jämförelsen görs som sagt för att Norges påföljdssystem liknar Sveriges. Norge avskaffade dock det generella livstidsstraffet 1981 och lämpar sig därför väl för en jämförelse med Sverige. Till detta avsnitt har jag också till viss del frångått normen genom att inte till fullo använda mig av primärkällor. Detta gäller främst avsnittet om rättspsykiatrisk vård i Norge där jag använt mig av en bok bland annat författad av Randi Rosenqvist som är en av Norges främsta rättspsykiatriker. Hon är också sedan flera år medlem i Den rettsmedisinske kommisjon som är ett statligt organ till syfte att kontrollera den rättspsykiatriska vården. Därför är jag tryggt förvissad om källans trovärdighet även i detta fall.

Eftersom flera tidigare examensarbeten är skrivna inom detta område jämför jag i min analys och slutsats med några av dessa: bland annat Tanja Johanssons och Robin Boströms. Dessa arbeten är dock skrivna utifrån andra förutsättningar då lagen sedan de publicerades har ändrats i väsentliga delar.

Jag har också haft hjälp av flera sakkunniga på området som har varit vänliga att besvara mina frågor. Dessa består främst av kansliråd från Justitiedepartementet som har besvarat mina frågor om livstidsstraffets framtid och regeringens nådeinstitut. Intervjuerna har skett via emailkorrespondens. Jag har även både talat med och korresponderat via email med en säkerhetsinspektör inom Kriminalvården som givit mig Kriminalvårdens perspektiv på hur livstidsfångarna hanteras.

Samtliga rapporter, informationsmaterial från myndigheter samt tidningsartiklar som jag har använt mig av är hämtade från Internet. Innehållet är dock alltid detsamma som i den tryckta versionen. Därför hänvisas också till de tryckta upplagorna för att underlätta för läsaren.

I de fall då jag i fotnoterna hänvisar till artiklar som är publicerade i tidskriften Apropå anger jag i vissa fall avsnittsrubrikens namn på grund av att det inte finns några sidor angivna. Syftet är återigen att underlätta för läsaren.

1.3 Uppsatsens disposition

Den deskriptiva delen börjar med en kort redogörelse för den svenska straffutvecklingen. Det rättshistoriska avsnittet följs av ett straffideologiskt avsnitt som enbart fokuserar på behandlingsteorin då denna har varit central för straffsanktionsutvecklingen i Sverige under den senare delen av 1900-talet.

Därefter följer en presentation av livstidsstraffet i Sverige idag. Avsnittet inleds med hur många som avtjänar livstid samt hur de mår och hur anstaltstiden är upplagd. Eftersom livstidsstraffet är nära sammanknutet med påföljden för mord fortsätter uppsatsen med att utreda de nyligen genomförda förändringarna av regelverket. Avslutningsvis behandlar kapitlet de båda tidsbestämmande förvandlingsförfarandena som idag finns, regeringens nådeinstitut samt Omvandlingslagen.

Det följande avsnittet handlar om psykiskt sjuka lagöverträdare och den rättspsykiatriska vården. Kapitlet inleds med att begreppet allvarlig psykisk störning definieras. Därefter beskrivs hur en rättspsykiatrisk undersökning genomförs och hur många av internerna på Kriminalvårdens anstalter som är att betrakta som psykiskt sjuka enligt den medicinska definitionen.

Kapitlet som följer blickar västerut mot vårt grannland Norge som avskaffade livstidsstraffet 1981. Här behandlas både livstidsstraffets avskaffande, vad man ersatt det med samt den rättspsykiatriska vårdens utformning.

Slutligen vävs den deskriptiva delen samman med att jag listar de vanligaste argumenten mot respektive för livstidsstraffet. Argumenten har jag hämtat från doktrin och förarbeten som skrivits genom åren.

Uppsatsen avslutas med mina egna analyser av de presenterade kapitlen. Dessa vävs sedan ihop i en slutsats där jag som sagt besvarar mina två frågeställningar.

1.4 Avgränsningar och förtydliganden

Uppsatsen behandlar endast förhållandena i Sverige. Jämförelsen med Norge är endast för att se om Norges lösning är något för Sverige att ta efter.

Eftersom samtliga livstidsdömda avtjänar straff för mord har jag valt att uteslutande behandla detta straff i den deskriptiva delen. I slutsatsen berör jag som kortast de övriga brott som inte är våldsbrott med livstids fängelse i straffskalan.

En annan intressant aspekt på livstidsstraffets existens är att utgå ifrån intentionerna med Europakonventionen och de mänskliga rättigheterna. Denna vinkling rymms dock inte inom ramen för detta arbete och jag har därför valt att inte utveckla detta resonemang.

Uppsatsen är i första hand skriven utifrån samhällets perspektiv, det vill säga vad som är mest effektivt för samhället. I andra hand tas den dömdes perspektiv upp. Jag berör däremot inte brottsoffrets eller anhöriga till brottsoffrets perspektiv.

Till sist vill jag också förtydliga att uppsatsen är skriven utifrån ett könsneutralt perspektiv. Idag finns det både män och kvinnor som avtjänar livstids fängelse. För att förenkla svenskan har jag dock valt att språkligt skriva utifrån ett manligt perspektiv då huvuddelen av de livstidsdömda är män.

2 Livstidsstraffets utveckling

Livstidsstraffet är inte så gammalt som man först kan tro. Dess utveckling är starkt sammanknutet med straffens humanisering, det vill säga avskaffandet av kroppsstraffningen och dödsstraffet. Därför är en redogörelse för hela den svenska straffutvecklingen nödvändig för att en sammanhållande bild ska bli synbar.

2.1 Straffsanktionerna tar form

Så fort människan börjat bilda samhällen har också olika straffsanktioner börjat utvecklas. Till en början var syftet främst att erhålla ekonomisk kompensation för den skada man lidit genom den begångna handlingen. Detta gjordes upp internt mellan äldremännen i de ätter som var inblandade. Var gärningen av sådan natur att ätten inte ansåg att det hela kunde lösas genom att betala sig ur det hela, var det mycket vanligt att alla vapenföra män i ätten utkrävde blodshämnd och anföll gärningsmannens ätt. Ofta kunde detta medföra katastrofala konsekvenser för en hel ätts fortlevnad och kunde också leda till inbördeskrig då de inblandade ätterna ofta var allierade med andra ätter som så drogs in i fejden.¹

När statsmakten växte sig starkare under tidig medeltid och en nationell härskare i form av en jarl eller kung ändrades detta system. Härskaren gjorde allt för att undvika blodshämnden och försökte lösa det mesta genom böter. Vid mord och andra grova brott nöjde sig ofta inte ätterna med böter – brotten var *urbota*. Detta innebar att statsmakten tog på sig att straffa förövarna – allt för att undvika krig mellan ätterna. Straffen bestod främst utav förvisning, där den dömda blev fredlös, och dödsstraff.²

2.2 Den medeltida straffordningen

Under medeltiden befäste härskaren ytterligare sin makt och strävade efter att skaffa sig monopol på våld. Till sin hjälp hade han den kristna kyrkan som befäste den hierarkiska samhällsformen för att kontrollera undersåtarna. Nu för första gången infördes även moraliskt tänkande i straffsystemet genom att skuld- och försoningstanken infördes. Fokus på straffet ändrades från kompensation av skadan till att förövaren hade en personlig skuld mot gud som måste sonas. Genom att ta sitt straff försonades denne med Gud. De olika straffen rangordnades och moraliska brott såsom sedlighetsbrott fick nu också en framträdande roll och bestraffades hårt. Detta var ett

¹ Aspelin, 1999 (1), s 108.

² Aspelin 1999 (1), s 109.

väldigt viktigt hjälpmedel för härskaren att legitimera sin makt och bestraffningarna var offentliga där allmänheten ofta hånade personen som skulle bestraffas. Straffen var hårda och stödde sig på den kyrkliga talionsprincipen där brottslingen skulle utsättas för samma sak som han själv begått – jämför med Mosebokens öga för öga, tand för tand. Frihetsstraff användes ännu inte förutom när misshagliga personer spärrades in i slottens källare. Istället var kroppsstraff det vanligast förekommande.³

2.3 Tidig modern tid: Frihetsstraffet införs

Genom protestantismens införande blev straffen ännu strängare. Fortfarande var kroppsstraff det vanligaste förekommande men nu började också frihetsstraffet användas. Regelrätta fängelser fanns ännu inte men eftersom Sveriges krigsapparat behövde underhållas dömdes många till straffarbete på rikets fästningar som rustades upp samt färdigställdes. Straffet var inte frihetsberövandet i sig utan det var själva behandlingen under straffarbetet som var att anse som straffet. Därför var straffarbetet fortfarande att klassas som en kroppsbestraffning. Straffen var på viss tid eller på livstid.⁴

Många fick sina dödsdomar omvandlade just till straffarbete på oviss tid av kungen. Det var Johan III som började med detta, faktiskt utan stöd i lagen.⁵

Nya tankegångar om att man kunde sona sitt brott i den världsliga sfären hade dock fått fäste. Både kungen och de nyinstiftade hovrätterna omvandlade ofta dödsstraff till just straffarbete. Strafflängden kunde då också fastställas till på behaglig tid, vilket innebar att fången kunde frigges när han ansågs ha förbättrats.⁶

I viss mån infördes också tukthus och andra tvångsanstalter där syndiga människor skulle förbättras. Ofta var det ekonomiska intressen som stod bakom dessa straff och precis som straffarbetarna nyttjades de dömda som slavar.⁷

1734-års lag i Sverige var på många sätt bakåtsträvande och befäste det karolinska enväldets stränga syn på straff. Domarna beslutade godtyckligt både straff och strafflängd och ofta berodde beslutet på om arbetskraft efterfrågades. Rättssäkerheten var mildt sagt ringa.⁸ Dödsstraffet var påföljd för inte mindre än 68 olika brott.⁹

³ Aspelin 1999 (1) s 110.

⁴ Aspelin 1999 (1) s 111.

⁵ SOU2002:26 s 36.

⁶ SOU 2002:26 s 35.

⁷ Aspelin 1999 (1) s 111.

⁸ Aspelin 1999 (1) s 112.

⁹ SOU 2002:26 s 35.

2.4 Upplysningstiden

Under mitten av 1700-talet förändrade filosofer främst från Frankrike radikalt synen på straff ute i Europa. Kroppsstraff och dödsstraff hade ingen plats i det moderna sanktionssystem som presenterades av främst Voltaire, Rousseau och Beccaria. Strafflängderna skulle också förmildras enligt många av filosoferna.

Vid slutet av 1700-talet nådde upplysningssidéerna även Sverige och många straff mildrades. Dödsstraffet togs bort som påföljd i några brott och tortyr förbjöds. Gustav III ville gå ännu längre i sina reformer men stötte på kraftigt motstånd från prästerskapet som fortfarande hade stor makt. Reformerna röstades ner av ständerna. Gustav III beslutade också om att alla dödsdomar skulle underställas honom. Han ville nämligen begränsa antalet verkställda avrättningar.¹⁰

Det var under den här tiden som Sveriges första renodlade fängelse grundades, sedermera kallat Långholmen.¹¹

2.5 1800-talet: Livstidsstraffet införs

På 1810-talet lade juristen Johan Gabriel Richert, som var medlem i den tillsatta Lagkommittén, förslag på att helt avskaffa kropps- och skamstraffen och istället utöka frihetsstraffet och behålla bötesstraffet. Fängelsepåföljden skulle både avskräcka andra från att begå brott men också förbättra den brottslige. Detta skulle kunna utdömas på en tid alltifrån en månad till tio år eller på livstid. Richerts förslag till en ny strafflag var dock alltför radikalt och det var inte förrän 1832 som idéerna fick genomslagskraft i och med Lagkommitténs förslag på en ny strafflag.¹²

1864 ersatte den nya Strafflagen så äntligen 1734-års Missgärningsbalk vilket innebar att spöstraffet helt togs bort samt att dödsstraffet begränsades till ett fåtal brott. Humaniseringen hade vid det här laget kommit igång och man insåg att om fångarna levde under miserabla förhållanden kunde de inte förbättras till att sluta begå brott vilket nu började bli huvudsyftet. Fortfarande fungerade straffet också som en avskräckning från att begå brott.¹³

Ett latitudsystem infördes vilket innebar att det för påföljden fanns en minimi- samt en maximigräns som domstolarna skulle hålla sig till. Med ett konsekvent genomförande av dessa strafflatituder iakttog man

¹⁰ Häthén s 166.

¹¹ Häthén s 212.

¹² Aspelin 1999 (1) s 114.

¹³ SOU 2002:26 s 36.

proportionalitetsprincipen och även i viss mån principen om förutsebarhet, några av den klassiska straffrättsskolans hörnpelare.¹⁴

De efterföljande årtiondena fördes en intensiv debatt där många jurister ville avskaffa dödsstraffet. Redan 1877 beslutades det att avrättningar inte längre skulle ske offentligt.¹⁵ Själva dödsstraffet i fred avskaffades dock inte förrän 1921. Det var dock alltid fakultativt och av 134 personer som dömdes till döden avrättades endast 15 stycken. Resten fick sina straff omvandlade till straffarbete på livstid genom kunglig nåd.¹⁶

Livstidsstraffet kom också att tillämpas i allt mindre omfattning. På 1870-talet uppgick antalet livstidsfångar till cirka 600 stycken. Antalet minskade sedan successivt och uppgick vid sekelskiftet till endast cirka 100 stycken. År 1910 hade antalet ytterligare minskat till cirka 60 livstidsfångar, år 1920 35 stycken och år 1930 endast 25 stycken.¹⁷

2.6 1900-talets första hälft

Professor Johan C.W Thyréén vid Lunds universitet var en man av sin tid och hade tagit åt sig av de socialdarwinistiska strömningarna som bitit sig fast ute i Europa. Man såg människan som ett forskningsprojekt och Thyréén delade in brottslingarna i tre kategorier som alla skulle behandlas olika. Den lindrigaste tillhörde de som begått brottet av impuls som han kallade för *de akuta*. Här skulle vedergällningstankarna ge vika för rehabiliteringen och de skulle endast dömas till böter eller villkorlig dom. Den lite allvarigare kategorin som bestod av de kroniska som hade djupt rotad kriminalitet i sig skulle dömas till tidsbestämd internering eftersom de inte kunde botas. Den sista kategorin bestod av de socialt depraverade som skulle sändas till förbättringsanstalter. Thyrééns förslag mynnade ut i SOU 1923:9 vilket dock kritiserades och aldrig antogs. Han blev senare justitieminister och fortsatte sin kamp för att modernisera påföljdssystemet. Thyrééns främsta merit var att han till slut lyckades få igenom förvandlingsstraffen. Detta innebar nu att de korta fängelsestraffen kunde ersättas med dagsböter samt villkorlig dom. Det sistnämnda hade funnits ända sedan 1906 men använts ytterst sparsamt. Samma år hade även villkorlig frigivning införts.¹⁸

Johan Thyréén argumenterade hårt för att dela upp de fängelsedömda i olika kategorier vilket ledde till exempelvis att psykiskt störda, ungdomar, alkoholister skulle placeras på särskilda anstalter för vård. Under samma tidsperiod, infördes också två tidsbestämda påföljder: internering och förvaring. Den förstnämnda påföljden var till för riktigt farliga förövare som ansågs oförbätterliga och den sistnämnda påföljden var till för psykiskt

¹⁴ Aspelin 1999 (1) s 116.

¹⁵ Häthén s 209.

¹⁶ Aspelin 1999 (1) s 117.

¹⁷ SOU 2002:26 s 36.

¹⁸ Aspelin 1999 (1)s 119-121.

sjuka lagöverträdare. Detta ledde till hårda tongångar i debatten och många kritiserade dessa bestämmelser mycket hårt.¹⁹

2.7 1950-talet

Hovrättspresidenten och justitieministern Karl Schlyter ledde också ett kommittéarbete kallat Strafflagsberedningen som mynnade ut i SOU 1956:55, ett betänkande med förslag till ett nytt påföljdssystem. Huvudsakligen ville man inskränka straffen och istället driva idéerna om behandling och vård. Bland annat ville man utöka möjligheterna för behandling utanför anstalterna – detta skulle senare införas som skyddstillsyn. Ungdomar och de psykiskt sjuka skulle dömas till tidsbestämda behandlingsåtgärder – så kallad skyddsuppfostran respektive skyddsinternering. Idéerna delades däremot inte av alla. En hätsk debatt utbröt och bland annat Karl Olivecrona menade att detta skulle leda till ökad kriminalitet.²⁰

Det intressanta är att Strafflagsberedningen även diskuterade livstidsstraffet. Man menade att detta skulle behållas eftersom det inte ansågs lämpligt att ta bort det på grund av det fanns brottslingar som inte ansågs kunna oskadliggöras på annat sätt. Därför bedömde utredningen det vara lämpligare att ha ett tidsbestämt straff än ett långt tidsbestämt straff. Motiveringen var mycket kort.²¹

2.8 Brottsbalken – Behandlingsteorins höjdpunkt samt nedgång

1965 infördes brottsbalken och ansågs vara den mest moderna strafflagstiftningen i världen. Behandlingsteorin stöddes fullt ut och vid påföljdsvalet skulle rätten ta störst hänsyn till den dömdes rehabilitering. Dessa tankegångar följde sedan den dömde in i fängelset som nu inte sågs som ett straff utan som en institution med syfte att behandla fångarna. Man satte stor tilltro till behandlingen i frihet, det vill säga skyddstillsyn och villkorlig frigivning. När sedan internen skulle frigges togs stor hänsyn till hur behandlingen gått och om han ansågs rehabiliterad och redo för ett laglydigt liv ute i samhället. På detta sätt togs hänsyn både till de individual- och samhällspreventiva tankegångarna.²²

¹⁹ Häthén s 247.

²⁰ Aspelin 1999 (1) s 122.

²¹ SOU 1953:17 s 79.

²² Aspelin 1999 (1) s 123.

Det dröjde dock inte länge förrän den nya moderna lagstiftningen började få utstå massiv kritik från ledande jurister – då ansedda som radikala. Många journalister och samhällskritiska författare stödde dem. Fångarna organiserade också sig för att få bättre villkor som var mer rättssäkra.

År 1968 hölls en stor konferens i Uddevalla där kritiker från hela Norden var närvarande. Deltagarna menade enhälligt att det var orimligt att kriminalpolitiken fäste så stor vikt vid behandlingen av fångarna när praktiska studier visat att de hade ringa effekt för återfallsrisken (se avsnitt Behandlingsteorin nedan). Man menade att detta medförde stora felaktigheter såsom att fångar fick avtjäna avsevärt längre tid för vissa brott än straffvärdet för dessa brott medgav.²³

2.9 Nyklassicismens återgång

Flera inom den juridiska och samhällsvetenskapliga doktrinen menade att svensk kriminalpolitik blivit för eftergiven med fångarna och justitieministern Lennart Geijer kallades för fångarnas vän. Lagstiftaren började lyssna på kritikerna och efter ett symposium i Saltsjö-Boo 1974, anordnat av det nyligen bildade Brottsförebyggande rådet, där kritiken mot behandlingsteorin för första gången verkligen nådde politikernas öron ändrade kriminalpolitiken inriktning. Ungdomsfängelset och interneringen avskaffades 1979 respektive 1981 och en arbetsgrupp tillsattes för att reformera kriminalpolitiken.²⁴

Utredningen som genomfördes av en arbetsgrupp från Brottsförebyggande rådet fick genast kritik för att vara bakåtsträvande. Bland annat Ivar Stahl menade att en kompromiss var nödvändig för att skydda samhället från brottslighet. Det vill säga ett rättssäkert system med inslag av rehabilitering. Resultatet blev att en ny arbetsgrupp tillsattes för att reformera kriminalpolitiken.²⁵ Utredningen ledde ändå fram till 1974-års Kriminalvårdslag som fortfarande är i bruk.²⁶

Snart tillsattes nya parlamentariska kommittéer: en för anstaltsvården och en för frivården. Fängelsestraffskommittén menade att allmänpreventionen inte skulle vara vägledande vid straffskalornas bestämmande utan fokus skulle ligga på brottets art och straffvärde. Man skulle även titta på förövarens tidigare brottslighet. Dessa tankar omsattes till lag 1989 vilket medförde att behandlingsteorin ytterligare förlorade mark.²⁷

²³ Aspelin 1999 (1) s 124.

²⁴ Aspelin 1999 (2).

²⁵ Aspelin 1999 (1) s 125.

²⁶ Aspelin 1999 (2).

²⁷ Aspelin 1999 (1) s 125.

2.10 1900-talets sista år

Under 1990-talets senare hälft genomfördes många utredningar om ungdomsbrottsligheten och påföljdssystemet för ungdomar. Genom förändringarna som kom påverkades också resten av kriminalpolitiken. Behandlingsteorins tankar om strafflängd var nu överspelade. Även ungdomsanstaltarnas vårdbegrepp hade blivit urholkade.

I SOU 1995:91 framlades tankar som skulle ta bort behandlingsteorin helt från kriminalpolitiken. Valet av straff skulle uteslutande styras av brottets straffvärde, brottets art och den tilltalades tidigare brottslighet. Det menade utredningen, skulle innebära att principerna om rättvisa, konsekvens, proportionalitet, ekvivalens och förutsebarhet skulle få fullt genomslag. Man skulle också i största möjliga mån undvika fängelsestraff och välja andra påföljdsformer såsom samhällstjänst och elektronisk övervakning.²⁸ Dock ändrade man halvtidsfrisläppningen till en villkorad frigivning efter två tredjedelar av strafftiden var uppnådd vilket var en skärpning.²⁹

Regeringen valde att inte riktigt gå så långt som utredningen propagerade för. Visserligen infördes både samhällstjänst och elektronisk övervakning – såkallad fotboja, men inte som egna påföljdsformer utan som komplement i form av straffverkställighet.³⁰ Man lade också in en brasklapp i form av att domstolarna fortfarande skulle kunna anpassa påföljden till den dömdes individuella förhållanden.³¹

2.11 Den senaste utvecklingen

2000-talets första år präglades av ökade strafflängder och fler livstidsdömda. Bland annat började man prata om ett "Bodströmssamhälle" efter den socialdemokratiske justitieministern Thomas Bodström som ville bygga nya hårdare superfängelser som en reaktion på de många rymningar som skedde från säkerhetsanstalterna. Samtidigt infördes bland annat Omvandlingslagen år 2006.³²

²⁸ Aspelin 1999 (1) s 126.

²⁹ Aspelin 1999 (2).

³⁰ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Startsida-skolportal1/Anna/Samhallstjanst/> samt <http://www.kriminalvarden.se/sv/Startsida-skolportal1/Anna/Fotboja/> (2010-01-10).

³¹ Aspelin 1999 (2) Stycke "Påföljdssystemet".

³² Nandorf.

3 Behandlingsteorin

Fängelsestraffet har haft många olika betydelser och inriktningar sedan det instiftades. Nuförtiden använder man sig ofta av en blandning mellan samtliga straffrättsliga teorier. Från början var det huvudsakligen en vedergällning från statens sida mot brottslingen där också straffet verkade som avskräckning för andra att begå brott. Det har också mycket handlat om en inkapacitering där man genom att låsa in brottslingen hindrat internen från att begå nya brott. Dock har detta ändrats till att man idag vill hjälpa den dömda att kunna leva ett laglydigt liv. Detta gör man genom att försöka behandla honom på olika sätt. Det är just tron på att man kan omvända dömda brottslingar till att bli laglydiga medborgare som menas med behandlingsteorin.³³

3.1 Behandlingsteorins historia

Som framkom i avsnittet om livstidsstraffets historia nådde humaniseringen av brottsbestraffningen sin kulmen precis efter andra världskriget. Både internationellt och i Sverige forskades det intensivt under den här tiden om hur man skulle *bota* de dömda brottslingarna från deras vilja att begå brott.

Med tiden framkom det forskning som pekade på att behandling inte var så effektivt som man först påstått. Den mest kända utvärderingen som gjorts är den så kallade Cambridge-Sommerville-projektet vilket utfördes i Massachusetts mellan 1935 och 1975. Projektet omfattade 650 pojkar vilka delades in i par så lika som möjligt avseende IQ, bakgrund och personliga problem. Ena halvan av paren fick behandling medan den andra pojken i paret fick tillhöra kontrollgruppen. Behandlingen bestod av intensiva individualinriktade insatser i syfte att öka pojkarnas sociala förmåga.³⁴

År 1942 genomfördes den första kontrollen där det visade sig att pojkarna i kontrollgruppen som varit utan behandling klarade sig lika bra som de i behandlingsgruppen. Vid nästa kontroll år 1975, genomförd av den amerikanska psykologen Joan McCord visade det sig att behandlingsgruppens medlemmar till och med klarat sig sämre. Man tittade då på faktorer som kriminalitet, död före 35-års ålder, alkoholism, schizofreni och manodepressiva tillstånd. Hela 42 procent jämfört med kontrollgruppens 32 procent hade ett ogynnsamt utfall. Detta har antagits bero på att behandlingsgruppens medlemmar fått en orealistisk bild av verkligheten, det vill säga orealistiska förväntningar på livet och sociala dimensioner. När det visat sig att dessa förväntningar inte införades blev de deprimerade och återföll i sitt tidigare beteende. En annan slutsats var att

³³ Sarnecki s 426-428.

³⁴ Sarnecki s 448.

behandlingsgruppens deltagares förmåga att själva ta ansvar för sina problem hade försvagats.³⁵

Andra liknande undersökningar har också kommit fram till samma nedslående resultat. Bland dem kan det nämnas den genomgång av samtliga amerikanska behandlingsprojekt mellan åren 1945 och 1967 som genomfördes av Lipton. Det totala antalet projekt som undersöktes var 231 stycken och omfattade behandlingsformer som rådgivning, medicinsk behandling, psykologisk terapi, olika former av gruppterapi, socialstöd och liknande. Han kunde inte hitta några inverknings alls på återfall genom dessa behandlingar. Även en undersökning genomförd av två forskare vid namn Wright och Dixon som tog vid där Lipton slutade och som också fortsatte undersökningarna fram till mitten av 1980-talet, kommer fram till samma resultat. Även skandinaviska undersökningar, genomförda på 1970-talet, bland annat Bondeson 1974 samt Kyvsgaard 1978, kom fram till lika nedslående resultat.³⁶

Det var ironiskt nog just det sistnämnda, det vill säga anpassningarna till de behandlade individernas behov, som blev genombrottet för behandlingsideologins renässans. Vid de tidigare försöken hade behandlingsprogrammen endast bestått av gruppbaseprogram för att försöka ta itu med återfallsbrottsligheten.

Vid de senaste studierna av dessa behandlingsprogram, genomförda på 1980-talet av amerikanerna Baker och Sadd, visade det sig att återfallsbrottsligheten inte minskade även om de frivillna hjälptes att skaffa sitt första jobb. Dock behandlades de mildare av rättsväsendet som i större utsträckning hade överseende med deras återfall.

Men detta ändrades emellertid nu när behandlingsprogrammen individualiserades. Den första studien av dessa nya behandlingsprogram, genomförd av Andrews med namnet "Does Treatment programs work?" från år 1990, visade att särskilt om åtgärderna sattes in i ett tidigt skede så blev resultaten genomgående positiva.

Mark Lipsey var den andra stora forskaren som stödde detta resonemang och genomförde en metaanalys som omfattade över 600 utvärderingsstudier år 1995. Han fokuserade här på unga lagöverträdare och kunde spåra förbättringar, både i ungdomarnas sociala liv och i risken att återfalla i brottslig verksamhet.³⁷

Kritikerna av behandlingsideologin menar att det har bevisats att man inte kan hindra återfall i brott genom behandling. De som talar för teorin menar å sin sida att det hela varit ett sätt att prova ut vilka behandlingsmetoder som fungerar och rensa bort de dåliga behandlingssätten. Därför har

³⁵ Sarnecki s 448.

³⁶ Sarnecki s 450.

³⁷ Sarnecki s 452.

behandlingsteorin inte förlorat sin aktualitet utan idéerna är fortfarande i bruk i de flesta rättsstater runt om i världen.³⁸

Samtliga amerikanska undersökningar (vilket huvuddelen av undersökningarna är) om behandlingsteorins effektivitet har för ett antal år sedan sammanställts i en rapport ämnad för den amerikanska kongressen där noggranna slutsatser fastställer att behandlingsprogrammen måste bygga på en gedigen teoretisk grund, handledas av utbildad personal, ha tydlig struktur, vara långvariga och bygga på en noggrann analys av klienterna. Rapporten talar också tydligt om vilka specifika program som fungerar respektive är utan effekt. Rapporten är att betrakta som ett slutresultat av forskningen i USA och innehåller riktlinjer för de federala, olika delstatliga samt de kommunala kriminalvårdsprogrammen.³⁹

3.2 Utvecklingen i Sverige

En human fängvård var som bekant på framväxt i början av 1900-talet och behandlingsteorins ursprung i Sverige kan spåras ända tillbaka till år 1906, då villkorlig dom och möjligheten till villkorlig frigivning från fängelse infördes. Detta ledde till att både kriminalvård och frivård utvecklades där fångarna skulle behandlas – helst i frihet. Toppen nåddes på 1950-talet när strafflagberedningen helt ville avskaffa begreppet straff.

Brottsbalken genomsyrades också av behandlingsteorin vilket enligt Martin Borgeke, hovrättslagman vid hovrätten i Malmö, gav domarna för stor makt. Det var meningen att domarna, på grundvalen av sin människokänedom, skulle utdöma den form av påföljd som var bäst lämpad för att minimera återfall i brott. Dock har det visat sig att detta var mycket svårt och ofta var valen inte bättre än slumpen.⁴⁰

Annan kritik som också framfördes mot behandlingssideologin i Sverige var fjärmandet från 1864-års strafflag vars grundbult som bekant var i den klassiska straffrättsskolan där straffet skulle stå i proportion till den brottsliga gärningen – det skulle vara rättvist och lika för alla. Detta började frångås alltmer i Sverige under denna tid genom just behandlingsteorins uppgång. Påföljderna individualiserades och anpassades till varje enskild brottslings behov vilket kunde anses strida mot rätts säkerheten.⁴¹

Detta ledde till en viss oro i kriminalpolitiken under 1970-talet. På ena sidan stod justitieministern Lennart Geijer, känd av belackare som fångarnas vän. Han satte stort hopp till behandlingsteorin men både oppositionen och allmänheten ställde sig kritiska till de nyligen införda reformer inom

³⁸ Sarnecki s 453.

³⁹ Sherman s 6.

⁴⁰ Edling, stycke "Villkorlig frigivning startpunkten".

⁴¹ Träskman (1984) s 828.

fångvården som präglat det föregående decenniet. Det var framför allt den kriminalvårdsreform som föreslagits av Kommittén för anstaltsbehandling inom kriminalvården (KAIK) som gjorde att justitieministern fick vara mer återhållsam i den liberala fångvårdspolitik som han egentligen eftersträvade.

Istället fick han tillsätta en kriminalvårdsberedning som var mer återhållsam i sina reformer. Detta ledde fram till 1974-års Lag om kriminalvård i anstalt – vilken fortfarande gäller. Som kompensation fick Geijer igenom ett kriminalpolitiskt råd – vilket kom att leda till Brottsförebyggande rådet (Brå).⁴²

Behandlingsteorin började överges allt mer och 1980 när ungdomsfängelse och internering utmönstrades övergavs behandlingsteorins flaggskepp. Den nya borgerliga regeringen var klart mer kritisk mot behandlingsteorin och tillsatte två utredningar: dels Fängelsestraffskommittén som var mer inriktad mot nyklassicismen och dels Frivårdskommittén som ville handla efter behandlingsteorin idéer. När utredningarna var klara hade återigen regeringsmakten skiftat till socialdemokratisk. Dock ställde sig den socialdemokratiska justitieministern, Anna-Greta Leijon, på nyklassicismens sida vilket ytterligare befäste fjärmandet från behandlingsteorin.⁴³

Med tiden har den socialdemokratiska synen på påföljdssystemet återigen ändrats och idag är behandlingsteorin ännu en gång aktuell. Dock har de grundläggande kraven från nyklassicismen på att brottets straffvärde ska styra påföljdsval och straffmätning i stället för gärningsmannens förmodade behandlingsbehov tillförts. Synen i Sverige har alltså efter nästan 50 års intensiv debatt blivit en mix av de båda skolorna.⁴⁴

3.3 Behandlingsteorin i Kriminalvården idag

Idag är mycket av Kriminalvårdens verksamhet uppbyggd just kring behandlingsteorin. Målet är att de flesta personer som avtjänar tid på landets fängelser och anstalter ska genomgå något av Kriminalvårdens program.

Reglerna som Kriminalvården har att följa för intagna på anstalt finns att finna i Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt. Här stadgas det att Kriminalvårdens uppgift är att motverka återfall i brott enligt 10 §. I förordningen till nämnda lag står det i 6 § att en behandlingsplan skyndsamt ska upprättas för varje intagen och revideras fortlöpande.⁴⁵ Denna behandlingsplan föregås av en så kallad behandlingsundersökning där bland

⁴² Aspelin 1999 (2).

⁴³ Aspelin 1999 (2), "Påföljdssystemet".

⁴⁴ Aspelin 1999 (2), "25 intensiva år".

⁴⁵ Förordning (1974:248) om kriminalvård i anstalt.

annat en riskbedömning görs. Tillägg har senare även gjorts i Förordning (2007:1172) med instruktion för Kriminalvården där det stadgas i 2 § att Kriminalvården anpassar denna behandling efter varje individs behov. 3 § trycker på att anstalten ska vara utformad så den särskilt kan tillgodose de intagnas behandling. Läs mer om verkställigheten i kapitel fyra.

Alla Kriminalvårdens behandlingsprogram ska bli ackrediterade, det vill säga godkännas, innan de börjar användas i större skala. Detta innebär att metoderna noga provas ut och ska ha ett brett forskarstöd på huruvida de fungerar samt reducerar återfallsrisken. Programmen måste godkännas av Kriminalvårdens egna forskare som utgör en vetenskaplig panel. Saker som de tittar på är bland annat om metoden har en tydlig, vetenskapligt förankrad förändringsmodell, att effektiva metoder används samt att det säkerställs att programmet genomförs på rätt sätt och av kompetent personal. Detta kontrolleras genom att under övervakning pröva ut programmen i begränsad skala.⁴⁶

Denna ackrediteringsprocess är något som det tas mycket allvarligt på inom Kriminalvården. Man arbetar helt efter principerna som presenterades i den amerikanska forskningsrapporten ”What works”. Själva ackrediteringsprocessen delas upp i två huvudfaser. Den första omfattar själva programmet. Där tittar man på hur det har fungerat i en småskalig skala, tidigare erfarenheter från andra länder samt hur välutbildad och hur motiverad personalen är. Den andra fasen rör hur budskapet förmedlas till klienterna. Programmet måste ha en tydlig förändringsmodell där övningarna kopplas till verkligheten och de resultat som tidigare visats.⁴⁷

Kriminalvården bedriver idag 14 större program som riktar sig till olika klienter. De flesta har till syfte att motverka missbruk i olika former. Jag har valt att presentera två program som riktar sig mot personer dömda för våldsbrott. Eftersom samtliga personer dömda till livstid för närvarande är dömda för mord är det mycket troligt att de kommer att delta i något av dessa båda program.⁴⁸

3.3.1 ART – Aggression Replacement Training

ART är ett amerikanskt program som använts i många år över hela världen och är bland annat ackrediterat i England. Det är ett aggressionsdämpande program som inte bara används på fängelser utan även på skolor och i andra faciliteter. I Sverige används det på intagna som har dömts för grova våldsbrott och/eller har aggressionsproblem.

⁴⁶ ROS – Ett behandlingsprogram inom Kriminalvården s 1.

⁴⁷ Ackreditering – Av Brott- och Missbrukarrelaterade program i svensk kriminalvård, s 3.

⁴⁸ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Arbete-klientutbildning-och-behandling/Behandlingsprogram/> (2009-11-13).

Utgångspunkten är att våldsbeteende är något inlärt och går att förändra. Dessa förändringar i beteendet hos deltagarna försöker man få till skott genom samtal som ej har ett konfrontativt innehåll. Till dessa kopplas både rollspel och hemuppgifter. Det är deltagaren själv som ska komma på handlingssätt som är alternativa till aggression. Det är främst tre områden som berörs i ART. Det första är moraliskt resonerande där deltagaren får öva upp sin färdighet att fatta mogna beslut i sociala situationer. Det andra är ilskekontrollsträning där självbehärskning står i centrum och det tredje är interpersonell färdighetsträning där deltagaren får lära sig konstruktiva passande färdigheter för att kunna hantera sociala situationer. Programmets längd är tio veckor med tre träffar om tre timmar varje vecka.⁴⁹

3.3.2 VPP – Våldspreventivt program

VPP hjälper intagna som begått våldsbrott att inte använda våld eller återfalla i nya brott. Programmet VPP har tagits fram av den kanadensiska kriminalvården. Det ackrediterades år 2000 och används idag på elva kanadensiska anstalter med hög eller medelhög säkerhet samt i Australien, Danmark och Skottland. Målgruppen är i första hand intagna med hög risk för återfall i våldsbrott och utesluter inte psykopater.

Programmet har fastslagit ett antal principer som ska hjälpa klienterna att avhålla sig från våld ute i samhället. Dessa är bland annat: ”Du väljer själv hur du vill vara och leva, du har själv ansvar för dina val och hur du förändras, det finns ett direkt samband mellan tankar, känslor och beteenden som är dynamiskt och som du kan påverka så att det hjälper dig att fungera bättre”.⁵⁰

Målsättningarna med programmet är att genom insikt i sitt våldsbeteende ta kontroll över detta, att kunna hantera sin ångest, sin ilska och kunna hantera sina sociala relationer bättre.

Programmet riktar sig främst till grova våldsbrottslingar, främst dömda för mord, som har en hög återfallsrisk. Det genomförs i grupper om åtta personer och omfattar hela 92 stycken två till två och en halvtimmes lektioner plus ett varierande antal utvecklingssamtal.⁵¹

⁴⁹ ART – Aggression Replacement Training s 2.

⁵⁰ VPP – Våldspreventivt program s 2.

⁵¹ VPP – Våldspreventivt program s 2.

4 Livstidsstraffets utformning

4.1 Verkställigheten av livstidsstraffet

Livstidsstraffet är den svenska lagens strängaste straff och behandlas i Brottsbalken 26:1. Påföljden används uteslutande idag för mord men kan även utdömas för ett 30-tal andra brott såsom: människorov, grov mordbrand, grov allmänfarlig ödeläggelse, grovt spioneri, grovt sabotage, sjö-, luftfarts- och flygplats sabotage, myteri, kapning, och folkmord.⁵²

4.1.1 Statistik

I skrivande stund⁵³ sitter det 155 intagna på livstid i Sverige varav fem är kvinnor. Den äldste är 81 år gammal och den yngsta är 22. Alla avtjänar straff för mord inklusive medhjälp, försök och anstiftan till mord.⁵⁴ Det har skett en kraftig ökning av antalet livstidsdömda de senaste åren:

Antal inskrivna livstidsdömda ⁵⁵ 1991-10-01 – 2009-12-10			
År	Antal	År	Antal
1991	35	2001	105
1993	48	2002	109
1994	57	2003	119
1995	63	2004	124
1996	69	2005	142
1997	77	2006	152
1998	81	2007	159
1999	87	2008	155
2000	101	2009	156

⁵² SOU 2007:90 bilaga 3 samt s 151 samt

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Livstidsstraff/> (2009-12-21).

⁵³ 2009-12-10.

⁵⁴ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/> (2009-12-11)

⁵⁵ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/> (2010-01-20).

Ökningen av antalet inskrivna livstidsdömda beror dels på att fler döms till livstid, dels på att de som döms till livstid avtjänar fler år än tidigare.⁵⁶ Brottsrubriceringen mord används också i högre grad än dråp och vållande till annans död.⁵⁷ Detta har också lett till att färre av de livstidsdömda på 2000-talet än på 1980-talet har haft någon kontakt med Kriminalvården innan de dömdes till livstid.⁵⁸ Det intressanta är att det dödliga våldet har under samma tidsperiod snarare minskat.⁵⁹ Jakobsson menar i sitt examensarbete att mordet dock kan ha blivit mer våldsamma emedan Straffnivåutredningen säger motsatsen.⁶⁰ Jakobsson menar vidare att högre arbetslöshet och invandring också kan ha bidragit till samhällets större avståndstagande till det dödliga våldet.⁶¹

4.1.2 Verkställigheten

Enligt 4 § Kriminalvårdslagen ska verkställigheten som jag tidigare beskrivit redan från dag ett anpassas för att återanpassa den intagne för ett laglydigt liv i frihet. Detta ska göras genom att en behandlingsplan ska upprättas – även för livstidsdömda – enligt 6 § Kriminalvårdslagen. Behandlingsplanen kan vara svår att genomföra då deras straff är tidsbestämda och först tidsbestäms tidigast efter tio år när den dömde ansöker om omvandling. Kriminalvården måste därför göra undantag och frånga sina egna bestämmelser i dessa fall.⁶²

För att råda bot på detta har Kriminalvården utarbetat särskilda riktlinjer för de livstidsdömdas verkställighet.⁶³ För att göra verkställigheten för livstidsdömda mer överblickbar har Kriminalvården i dessa riktlinjer delat upp denna i ett så kallat modulsystem:⁶⁴

- **Modul 1.**

De första fyra till sex åren av verkställigheten avverkas på en högt säkerhetsklassad anstalt, gärna på en speciell avdelning med andra livstidsdömda. Syftet är att hjälpa den intagne att komma till insikt om sin nya livssituation och fungera i anstaltsmiljön. Endast kortare särskilda permissioner, så kallade lufthålspermissioner förekommer.

- **Modul 2.**

Följande två till fyra år är den dömde placerad på en anstalt med något mindre säkerhet. Nu ska den intagne vidmakthålla och

⁵⁶ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/> (2010-01-20).

⁵⁷ http://www.bra.se/extra/pod/?module_instance=2&action=pod_show&id=5 (2009-12-22).

⁵⁸ Gustavsson s 7.

⁵⁹ SOU 2007:90 s 14 samt 119-125.

⁶⁰ Jakobsson s 37 samt SOU 2007:90 s 14.

⁶¹ Jakobsson s 37.

⁶² Intervju Anders Wallin.

⁶³ Kriminalvårdens riktlinjer 2006:5.

⁶⁴ Kriminalvårdens riktlinjer 2006:5 s 5-11.

utveckla kontakter med positiva nätverk och omvärlden. Frigivningsplanering inleds och kortare särskilda permissioner kan beviljas. Normalpermissioner beviljas enligt verkställighetsplanen.

- **Modul 3.**
Följande två till fyra år. Om möjligt placeras den livstidsdömde på en anstalt med så låg säkerhet som kan medges, helst nära hem- eller frigivningsort. Förutsättningar ges för en väl underbyggd ansökan om tidsbestämning. Permissioner på egen hand inleds.
- **Modul 4.**
Sker tidigast efter nio år. Något år före beräknat beslut om tidsbestämning placeras den livstidsdömde på slutan utslussningsavdelning, eller vid låg risk på öppen anstalt. Verksamheten syftar till en successiv normalisering som underlättar en anpassning till förhållandena ute i samhället. Den livstidsdömde beviljas längre permissioner.
- **Modul 5.**
Efter tidsbestämning. Utslussning sker i enlighet med den intagnes verkställighetsplan på öppen anstalt och därefter enligt utslussningsmetoderna.

4.1.3 Hur mår de livstidsintagna under verkställighetstiden?

Studier har visat att den första delen av en långtidsintagens verkställighet präglas av återkommande depressioner och uppgivenhet.⁶⁵ Detta försöker Kriminalvården förhindra genom att hela tiden hålla den intagne sysselsatt och redan tidigt påbörja återanpassningen till ett liv i samhället.⁶⁶ Dock kan det vara svårt att motivera de intagna att börja utbilda sig då utbildningen kan komma att vara inaktuell när de blivit fria igen. Livstidsstraffet ger ytterligare en dimension till detta då det enligt många intagna känns som en extra ryggsäck då påföljden är tidsobestämd.⁶⁷ Kriminalvårdsinspektör Anna Andersson tror att mycket av livstidsstraffets negativa inverkan på den intagne har dämpats nu när Omvandlingslagen har trätt i kraft enligt referat i Tanja Johanssons uppsats.⁶⁸ Även om många av de intagna upplever den långa anstaltsvistelsen som jobbig sköter sig hela två tredjedelar av de livstidsdömda och endast en tredjedel missköter sig i någon form under sin anstaltsvistelse.⁶⁹

⁶⁵ Gustavsson s 32.

⁶⁶ Kriminalvårdsstyrelsen 2003 s 50.

⁶⁷ SOU 2007:90 s 79-80.

⁶⁸ Johansson s 56.

⁶⁹ Gustavsson s 7.

Förutom de psykologiska faktorerna kan man från Kriminalvårdens sida även tillägga att det kan vara svårt att hitta en lämplig och meningsfull sysselsättning för de intagna under hela den långa påföljdstidens gång vilket det stadgas i Kriminalvårdens bestämmelser^{70 71}.

I en rapport från Kriminalstyrelsen sammanfattas den anpassningsprocess, *prisonisering*, som långtidsdömda genomgår. Tre olika mönster kan urskiljas. Det första är *jailing* som innebär att den dömda gör sig så hemmastadd som möjligt på anstalten. Ett annat sätt att anpassa sig är att bara hårdna ut och ta sin tid, *doing time*. Det tredje anpassningsmönstret är *gleaning*, vilket innebär att den dömda vill bli en bättre människa efter straffet och försöker dra nytta av tiden på olika sätt. Enligt rapporten dominerade anpassningsmönstret *doing time* bland de intervjuade, följt av *gleaning* och *jailing*. I rapporten sägs vidare att om den dömda fängslas kan anstaltsvistelsen fungera smärtfritt. Återanpassningen kan dock bli problemfylld eftersom livet i frihet inte är så rutinmässigt och ansvarsfritt som livet i anstalt.⁷²

4.2 Sambandet mellan livstidsstraffet och påföljden för mord

Som framkommit ovan (avsnitt 4.1.1) har antalet livstidsdomar ständigt ökat under 1900-talet ända fram tills idag. Samtliga som avtjänar fängelse på livstid är dömda för mord eller brott relaterade till mord. Detta innebär att fler morddömda döms till livstids fängelse. Till slut kom en motreaktion när Högsta Domstolen beslutade att livstids fängelse inte skulle vara det allmänt förekommande påföljdsvalet vilket det i praktiken hade blivit de senaste åren. Fallet, NJA 2007 s 194, blev vägledande och innebar en stor förändring.

4.2.1 NJA 2007 s 194

Den 30:e mars 2007 kom ett kontroversiellt avgörande från Högsta domstolen som ändrade påföljdspraxis för mord.⁷³ Målet gällde en man som under en längre tid trott att hans fru varit otrogen. Han bestämde sig för att konfrontera frun tidigt en morgon. Hustrun ville inte diskutera saken med mannen utan fortsatte att sova. Mannen högg då frun i ryggen med en kniv och ströp henne sedan till dess att hennes kropp blev livlös. I parets bostad fanns samtidigt två gemensamma barn samt mannens två barn från ett

⁷⁰ Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt § 10.

⁷¹ Intervju med Anders Wallin.

⁷² Rapport 1996:2 s 26-27 samt s 113.

⁷³ B 353-07

tidigare äktenskap. Barnen befann sig dock i ett annat rum under händelsen.⁷⁴

Tingsrätten dömde mannen till livstid för mord. Hovrätten ändrade påföljden till tio års fängelse och Högsta domstolen fastställde hovrättens domslut. Högsta domstolen sa att gärningen var av så allvarlig art att den inte kunde betecknas som dråp. Gärningen bedömdes således utgöra mord. Vid mord finns vid straffmätningen endast två alternativ: fängelse på tio år eller livstid. Högsta domstolen kommenterade att det i brottsbalken inte framgår vad som bör vara den normala påföljden för mord utan att en samlad bedömning i varje enskilt fall är nödvändig. Antalet morddomar har de senaste 15 åren varit närmast konstant men på senare tid har antalet livstidsstraff ökat, till och med så mycket att det döms till livstid i fler fall än till tio års tidsbestämt straff, till skillnad mot tidigare då motsatsen rådde. Högsta domstolen kommenterade vidare i domskälen att den förutsägbara konsekvensen av ett livstidsstraff generellt sett är en annan i dagsläget än tidigare. Under perioden 1965 till 1994 tidsbestämdes livstidsstraff oftast till mellan 12 och 16 års fängelse. Idag omvandlas livstidsstraffet vanligtvis till mellan 18 och 25 år. Livstidsstraffet vid straffmätning för mord borde förbehållas de allvarligaste fallen.⁷⁵

Domen innebar en kursändring för Sveriges domstolar. Högsta domstolen hade uttalat sig gällande påföljden för mord. En rad andra avgöranden av lägre instanser har sedan följt detta prejudikat⁷⁶ och redan kan man statistiskt se skillnad på påföljdsstatistiken gällande morddomar.⁷⁷ Därför har också domen kritiserats hårt i media. Bland annat förre hovrättsrådet Hans Henrik Abelin menar att rättsäkerheten var satt ur spel och att Högsta domstolen ändrade den lagstiftning som lagts fast av riksdagen.⁷⁸

4.2.2 SOU 2007:90 – Straffpåföljden vid mord

Den massiva kritiken mot Högsta domstolens agerande i domen nämnd i föregående kapitel ledde till att justitieminister Beatrice Ask såg sig tvingad att ingripa. Hon såg med oro på att allt fler morddomar ledde till den mildare tioårspåföljden. Detta skulle kunna leda till en generell sänkning av straffnivån vid mord. Justitieministern menade vidare också att det var oacceptabelt att domstolarna har två så markant skilda straff – med nästan dubbelt så mycket tid mellan det ena och det andra, för en bedömning som ofta endast visar en obetydlig skillnad mellan gärningarna. Därför gick hon ut i tidningarna med meddelandet att den tidigare tillsatta Straffnivåutredningen fick ett tilläggsdirektiv – direktiv 2007:137, som utökade utredningen till att även inkludera att se över straffpåföljden för

⁷⁴ SOU 2007:90 s 226.

⁷⁵ NJA 2007 s 194 ”HD:s domskäl” samt SOU 2007:90 s 134-135.

⁷⁶ Bland annat Göta hovrätt B 1297-07.

⁷⁷ Ask 2007.

⁷⁸ Abelin.

mord.⁷⁹ Detta var faktiskt inte första gången som en utredning flaggat för problematiken gällande just mordpåföljden: redan i SOU 2002:26 som gällde tidsbestämningen av livstidsstraffet nämndes detta. Dock lät man saken bero den gången.⁸⁰

Straffnivåutredningen presenterade sina slutsatser i SOU 2007:90 den femte december 2007 som var ett delbetänkande. Detta visar hur prioriterad utredningen var i justitiedepartementet. Utredningen rekommenderade att den nedre gränsen på tio års fängelsepåföljd skulle förbli oförändrad då den anslöt till den övre gränsen för påföljden för dråp men en högre tidsbestämd gräns skulle sättas till 18 år. Anledningen till att just 18 år valdes var för att det är tidsgränsen som livstidsstraff har för tidsbestämning. Man menade vidare att vid ”straffmätningen bör hela straffskalan för det tidsbestämda straffet användas, med beaktande av samtliga försvårande och förmildrande omständigheter som är relevanta i målet. Detta innebär att fängelse på livstid bör dömas ut endast i de fall där fängelse i 18 år inte kan anses vara en tillräckligt ingripande påföljd.”⁸¹ Vidare gav utredningen Högsta domstolen rätt och fastslog att nackdelarna med livstidsstraffet är så stora att en minskad användning bör premieras. Ett stort skäl till detta var att symboliken med livstidsstraffet skulle minska vid en för stor användning av denna påföljd.⁸²

4.2.3 Proposition 2008/09:118 och lagändringen till 18 års tidsbestämd straffskala

Utredningen ledde fram till en proposition som röstades igenom av Riksdagen den 26 maj 2009.⁸³ Mordparagrafen ändrades på så sätt att straffskalan utökades från 10 år och livstid till lägst 10 år, högst 18 år eller livstid.⁸⁴ Även i de andra brotten där livstid finns stipulerat i fredstid infördes den nya straffskalan, till exempel människorov, grov mordbrand, grovt sabotage, grovt spioneri och folkrättsbrott.⁸⁵

På detta sätt ändrades lagen för att passa påföljdssystemets grundläggande princip om proportionalitet. Genom denna förändring kan domstolarna numera enligt regeringen ta hänsyn till förmildrande eller försvårande omständigheter i gärningen. Detta innebär till exempel att om domstolen anser att gärningen är att betrakta som grov med försvårande omständigheter men ändå inte kan räknas till de allvarligaste fallen där livstid är motiverat,

⁷⁹ Ask 2007.

⁸⁰ SOU 2002:26 s 12-13 samt <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=572&a=700145> (2007-12-28).

⁸¹ SOU 2007:90 s 16.

⁸² SOU 2007:90 s 16.

⁸³ <http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3120&doktyp=betankande&bet=2008%2f09%3aJuU17> (2010-01-20).

⁸⁴ Brottsbalken 3:1.

⁸⁵ Prop. 2008/09:118 s 31.

finns det nu ett alternativ till det låga straffet 10 år och det ovanligt hårda straffet livstid – nämligen 18 år och en skala däremellan.⁸⁶

I propositionen säger regeringen att det stod mellan att införa 18 år som övre gräns för tidsbestämt straff eller att göra livstidsstraffet som normalpåföljden vid mord. Dock menade man att utvecklingen de senaste åren just påverkat möjligheten att genomföra nyanserad straffmätning. Detta gjorde att den möjligheten togs bort.⁸⁷

Regeringen menar också att detta inte påverkar livstidsstraffet som fortfarande är att anse som fullt brukligt för de allvarligaste fallen. Regeringen ser heller inte någon fara för att strafftiden kommer att utökas genom att det längsta tidsbestämde fängelsestraffet ökar betänkligt till 18 år.⁸⁸

Straffskalan för dråp ändrades inte genom lagändringen och regeringen bortser i propositionen från många av remissinstansernas rädsla för att många fall som tidigare dömts som dråp nu skulle bedömas som mord i och med den större straffskalan. Regeringen menar här att det finns så pass många vägledande domar från Högsta Domstolen att det inte är att se som troligt.⁸⁹

Istället väljer regeringen att poängtera att minimistraffet 10 år ska utdömas för fall med särskilt förmildrande omständigheter som ändå inte är att betrakta som dråp. Omvänt är det maximala tidsbestämde straffet på 18 år att betrakta för de fallen med särskilt försvårande omständigheter och livstid för exceptionella fall.⁹⁰

Regeringen ansluter här till slutsatsen i en tidigare utredning också genomförd av straffnivåutredningsgruppen, SOU 2008:85, om straffnivåerna för allvarliga våldsbrott. Regeringen behandlar för närvarande utredningens övriga slutsatser när det gäller de övriga våldsbrotten. Även här menar utredningen att straffskalorna ska utökas för att ta hänsyn till förmildrande respektive försvårande omständigheter.⁹¹

4.3 Regeringens nådeinstitut

Det är sedan gammal svensk rättstradition möjligt för dömda brottslingar att söka nåd. Detta har tidigare handlagts av Kunglig Majestät men är sedan

⁸⁶ Prop. 2008/09:118 s 26-27.

⁸⁷ Prop. 2008/09:118 s 27.

⁸⁸ Prop. 2008/09:118 s 28.

⁸⁹ Prop. 2008/09:118 s 29.

⁹⁰ Några exempel nämns inte men en gissning från min sida är att det kan röra sig om till exempel massmord.

⁹¹ Prop. 2008/09:118 s 27 samt SOU 2008:85 s 14.

länge övertaget av regeringen. Bestämmelserna rörande nåd återfinns i Regeringsformen 11:13 samt Lag (1974:579) om handläggningen av nådeärenden.

Nåd är inte att betrakta som en rättighet och är endast till för undantagssituationer. Regeringen tar inte upp skuldfrågan utan behandlar endast ärenden som har vunnit laga kraft. Dock innefattas utländska domar om de verkställs i Sverige om inte domen villkoras av begränsningen att straffet inte får omvandlas av svenska myndigheter.⁹² Regeringen kan mildra domar men tar inte upp frågor som rör verkställigheten, till exempel avslag från att avtjäna fängelsestraffet genom intensivövervakning med elektronisk kontroll (fotboja).⁹³

Det finns inga formkrav när man ska söka nåd men regeringen kommer med rekommendationerna att det bör vara en skriftlig ansökan, helst författad av ett juridiskt ombud där skälen för att nåd ska bifallas anges. Vill man söka nåd på nytt efter avslag bör nya eller starkare skäl presenteras. Handlingarna blir allmänna handlingar och omfattas inte av sekretesslagen.⁹⁴

Regeringen är aldrig bunden av det framställda yrkandet för nåd utan kan fritt bestämma om nåden ska gestaltas i form av befrielse från påföljden, förkortning av påföljdens längd, utbyte av påföljden mot en annan mindre ingripande påföljd eller uppskov med eller avbrott i verkställigheten av påföljden under viss tid.⁹⁵

4.3.1 Handläggningen

Justitieministern tar upp nådeansökningarna på regeringens veckosammanträden efter att ha begärt ett yttrande från Kriminalvården. Den livstidsdömde har i praktiken först chans att få sin nådeansökan antagen när han avtjänat åtta till nio år. Detta kan dock variera beroende på justitieminister. Ett skriftligt beslut skickas till den dömde. Om någon annan har ansökt i den dömdes namn, får den personen en kopia av beslutet. Oavsett om en nådeansökan avslås eller vinner bifall anges aldrig någon motivering till beslutet.⁹⁶

Om ansökan bifalls tidsbestäms straffet till mellan 15 till 20 år vilket betyder att regeringen inte på något vis är bunden till straffskalan i brottsbalken. Vanligtvis är normen 18 år idag då det i början av 1990-talet infördes som policy som maxstraff. Förre justitieministern Thomas Bodström valde att hålla hårt på detta antal år. Därför och även på grund av en allmänt hårdare tillämpning har antalet nådeansökningar de senaste åren

⁹² <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12685> (2010-01-14).

⁹³ <http://www.regeringen.se/sb/d/2296> (2010-01-14).

⁹⁴ <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76819> (2010-01-14).

⁹⁵ <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76820> (2010-01-14).

⁹⁶ <http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76820> (2010-01-14).

minskat och det rör sig om få fall per år.⁹⁷ Sammanlagt har 19 personer fått sina straff omvandlade till tidsbestämda straff från år 2000 till mars år 2007 genom Regeringens nådeinstitut.⁹⁸ Som exempel kan denna något föråldrade statistik visa resultatet under några år:

Regeringens nådeinstitut ⁹⁹ 1999-2001			
År	Antal ansökningar	Antal bifall	Antal år som straffet tidsbestämdes till
1999	5	2001	18, 19, 25, 25 år samt omedelbar villkorlig frigivning
2000	4	2002	18, 23, 23, 24 år
2001	1	2003	18 år

Sedan Omvandlingslagens tillkomst och regeringsskiftet har inte någon mer nåd för livstidsdömda givits.

4.3.2 Utvecklingen

Efter massiv kritik mot nådeinstitutet beslutade regeringen att tillsätta en utredning för att se om livstidsfångar skulle kunna få nåd på något ytterligare sätt än det då rådande. Detta ledde fram till SOU 2002:26 som menade att Regeringens nådeinstitut är rättsosäkert då regeringen inte behöver motivera sina beslut vilket innebär att det är svårt både för den sökande och för Kriminalvården att veta vad för krav som ställs för nåd. Det finns även risk för politiska överväganden samt att "(...) frigivning för livstidsdömda endast genom nåd kanske inte ligger helt i linje med intentionerna i Europakonventionen (...)" samt att "(...) Förenta Nationerna i rekommendationer från 1996 om livstidsstraff i artikel 1 om allmänna principer bland annat rekommenderat att varje intagen bör ha möjlighet till frigivning under förutsättning att vissa villkor uppställda i lag är uppfyllda."¹⁰⁰

Detta ledde till att Lagen (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid trädde i kraft den 1 november 2006. Efter lagens införande och regeringsskiftet 2006 har regeringens vilja att ge nåd för livstidsdömda minskat. Den tidigare Nådeenheten vid Justitiedepartementet som var ansvariga för handläggningen av nådeärenden har idag gått upp i numera i Enheten för allmän ordning och säkerhet.

⁹⁷ Karnov lagkommentarer: Lag (1974:579) om handläggningen av nådeärenden samt Regeringsformen 11:13, <http://www.regeringen.se/sb/d/2296> (2010-01-14).

⁹⁸ <http://www.dn.se/DNet/jsp/polopoly.jsp?d=147&a=668834> (2010-01-14).

⁹⁹ SOU 2002:26 s 43-44.

¹⁰⁰ SOU 2002:26 s 122.

Efter 2006 har endast enstaka fall tagits upp för handläggning men har inte lett till något bifall. Från regeringens sida hänvisar man idag till Omvandlingslagen och till Örebro tingsrätt för att få sitt livstidsstraff tidsbestämt. Dock kvarstår möjligheten att få sitt livstidsstraff tidsbestämt genom nåd av regeringen. Även om regeringen inte nämner det på sin hemsida vill man behålla möjligheten att ge nåd då det i vissa praktiska fall kan vara lämpligt, till exempel för humanitära skäl, som vid plötslig sjukdom när inte ett år har förflutit vilket är minimitiden mellan ansökningar till Örebro tingsrätt.¹⁰¹

4.4 Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid

Genom Omvandlingslagens tillkomst infördes en möjlighet för en livstidsdömd, som har avtjänat minst tio år av livstidsstraffet, att vid Örebro tingsrätt ansöka om att livstidsstraffet ska omvandlas till ett tidsbestämt fängelsestraff. Avslås ansökan får en ny lämnas in först efter ett år enligt 3 §. Överklagan sker till Göta hovrätt och Högsta domstolen.¹⁰²

I de fall då det kan vara aktuellt att ändra ett livstidsstraff till en annan påföljd såsom skyddstillsyn eller till överlämnande till rättspsykiatrisk vård kommer nåd alltså att vara enda möjligheten till frigivning. Det finns inget hinder mot att en livstidsdömd ingår en ansökan om nåd samtidigt som han ansöker om omvandling av straffet vid domstol.¹⁰³

Enligt 4 § Omvandlingslagen ska rätten göra en helhetsbedömning och beakta följande:

- **Den tid som den dömda har avtjänat.**
Eftersom det längsta tidsbestämda fängelsestraffet i Sverige är 18 år är detta att betrakta som minimilängden på ett livstidsstraff. Detta innebär i praktiken 12 år på anstalt om den villkorliga frigivningen medräknas. Kriminalvården har satt ett minimum på två års utslussningstid (se avsnitt 3.3.2). Detta innebär att man först kan få sitt fall prövat när man avtjänat tio år på anstalt.¹⁰⁴
- **Vad som av livstidsdomen framgår om de omständigheter som legat till grund för straffmätningen.**
Den ursprungliga lagakraftvunna domen ska inte vara föremål för omprövning. Detta betyder att det i förhandlingen inte ska genomföras någon ytterligare utredning rörande själva gärningen och omständigheterna kring denna. Dock kan själva uppgifterna om

¹⁰¹ Intervju med Lars Brandt.

¹⁰² Ju 05.21.

¹⁰³ http://www.domstol.se/templates/DV_InfoPage___3604.aspx (2010-01-20).

¹⁰⁴ Prop. 2005/06:35 s 16, 35 samt 41-42.

straffmätningen leda till uppfattningen att det vid prövningen görs en ny straffmätning vilket inte är tanken enligt regeringen. Detta fick lagen mycket kritik för både i doktrin och av remissinstanserna.¹⁰⁵

Utgångspunkten ska ligga i det ursprungliga straffvärdet livstids fängelse och prövningen avser om förutsättningar för att omvandla straffet föreligger. Prövningen ska därför huvudsakligen utgå ifrån förhållanden och omständigheter som inträffat efter den ursprungliga domen (det vill säga tiden i fängelse). Dock ska hänsyn tas till hur brutalt brottet varit i bestämningen om den sökande har avtjänat tillräcklig tid eller ej.¹⁰⁶

- **Om det finns risk för att den dömda återfaller i brottslighet av allvarligt slag.**

Vid bedömningen genomför Örebro tingsrätt bland annat en riskbedömning, utförd av Rättsmedicinalverket där risken för att den sökande återfaller i brottslighet bedöms. Riskutredningarna genomförs på ett liknande sätt som Rättsmedicinalverkets rättspsykiatriska undersökningar (se avsnitt 5.3). En riskutredning genomförs i normalfall inom sex veckor.¹⁰⁷

Bedömningarna här är individuella och kan därför anses vara rättstridiga. Regeringen menar dock att bedömningar av detta slag redan accepterats i andra liknande situationer såsom häktesförhandlingar och särskild utskrivningsprövning vid rättspsykiatrisk vård samt vid regeringens nådeförfarande.¹⁰⁸

- **Om den dömda har åsidosatt vad som gäller för verkställigheten.**

Här inhämtas yttrande från Kriminalvården. Den dömda måste i stort ha följt de regler som finns. Dock fästs normalt sätt liten betydelse vid ringa regelbrott – särskilt om de inträffat tidigt under fängelsevistelsen. Grövre regelbrott såsom berusning och rymning eller försök till rymning kan dock ha stor betydelse vid bedömningen.

- **Om den dömda har medverkat till att främja sin anpassning i samhället.**

Här utgår bedömningen från den dömdes personliga förutsättningar i förhållande till dennes insatser under fängelsetiden. Hänsyn kan även tas till andra förhållanden.¹⁰⁹

¹⁰⁵ Sitte Durling s 300.

¹⁰⁶ Prop. 2005/06:35 s 38.

¹⁰⁷ <http://www.rmv.se/index.php?id=29> (2009-12-01).

¹⁰⁸ Prop. 2005/06:35 s 39.

¹⁰⁹ Prop. 2005/06:35 s 40-41.

4.4.1 Praxis

Hittills¹¹⁰ har 33 personer fått sina livstidsstraff omvandlade till tidsbestämda straff vid Örebro tingsrätt. Då fastställdes det tidsbestämda straffet till fängelse mellan 21 och 33 år. Totalt har 80 personer ansökt. 72 ansökningar har prövats i sak och är avgjorda. Av dessa har 12 avvisats eller avskrivits. 27 ansökningar har fått avslag.¹¹¹ Detta innebär vid en jämförelse med Regeringens nådeinstitut att många fler får sina straff tidsbestämda sedan lagen trädde i kraft.

I de första nio ärenden som avgjordes av Örebro tingsrätt där tingsrätten lämnade ansökan utan bifall hade de sökande avtjänat mellan tio år, fyra månader och 14 år, tre månader av de utdömda livstidsstraffen. I samtliga fall bedömde tingsrätten att den avtjänade tiden med hänsyn till brottets svårhetsgrad inte var tillräckligt lång för att tidsbestämning skulle kunna komma i fråga. I några ärenden beaktades även att det förelåg en risk för att sökanden skulle kunna återfalla i allvarlig brottslighet. I ett ärende tog tingsrätten, utöver att sökanden inte ansågs ha avtjänat tillräckligt lång tid, hänsyn till att sökanden inte hade beviljats förflyttning till öppen anstalt, inte hade deltagit i någon relationsinriktad programverksamhet och inte heller i övrigt hade tagit några egna initiativ för att främja sin återanpassning till samhället. Det förelåg inte heller någon mer konkret planering inför sökandens frigivning. I ett annat ärende beaktades att sökanden fortlöpande och i stor omfattning hade gjort sig skyldig till allvarlig misskötsamhet under verkställigheten. Misskötsamheten bestod bland annat av vägran att lämna urinprov vid ett 30-tal tillfällen, upprepat bruk av narkotika samt innehav av kniv och stickvapen vid flera tillfällen.¹¹²

I stort sett samtliga beslut där ansökan om omvandling har lämnats utan bifall har överklagats till Göta hovrätt. I slutet av oktober månad 2007 som jämförelse, hade hovrätten meddelat beslut i fem ärenden. I fyra av ärendena fastställde hovrätten tingsrättens avslagsbeslut. I det femte ärendet beslutade hovrätten om omvandling av livstidsstraffet till fängelse 21 år.¹¹³

4.5 Framtiden för livstidsstraffet

Vid förfrågan uppger kanslirådet vid Straffrättsenheten på Justitiedepartementet, Göran Nilsson, att regeringen inte har någon som helst avsikt att avskaffa livstidsstraffet. Regeringen står fast i sin övertygelse som formulerades i Proposition 2008/09:118:¹¹⁴

¹¹⁰ 2009-12-01.

¹¹¹ <http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/> (2009-12-02).

¹¹² SOU 2007:90 s 64-65.

¹¹³ SOU 2007:90 s 64-65.

¹¹⁴ Intervju med Göran Nilsson

”Regeringen avser inte heller att överväga ett avskaffande av livstidsstraffet. Detta straff fyller en viktig symbolfunktion såsom det yttersta fördömande som samhället kan använda sig av och ska även framöver vara lagens strängaste straff.”¹¹⁵

¹¹⁵ Prop. 2008/09:118 s 25.

5 Den rättspsykiatriska vårdens utformning

5.1 Gällande bestämmelser

Brottsbalken 30:6 behandlar psykiskt sjuka lagöverträdare. Denna paragraf har nyligen ändrats och det tidigare fängelseförbudet för gärningsmän som vid brottstillfället lidit av en allvarlig psykisk störning, har nu tagits bort.

Sedan första juli 2008 kan gärningsmän nu även dömas till fängelse, även om presumtionen fortfarande är att personen ska dömas till rättspsykiatrisk vård.¹¹⁶ Paragrafen konstaterar att fängelse endast får utdömas om det föreligger synnerliga skäl. En helhetsbedömning ska ligga till grund där domstolen ska ha ett restriktivt perspektiv. Lagstiftaren anger fyra punkter i paragrafen som ska tas i beaktande. Domstolen ska enligt dessa ta hänsyn till straffvärdet på brottet. I praktiken menar man i propositionen att endast brott med ett straffvärde över fyra år är att anse som aktuellt för fängelsepåföljd.¹¹⁷ Vårdbehovet är den andra punkten vilket ska anses vara ringa för att fängelse som påföljd ska vara aktuellt. Den tredje punkten i paragrafen behandlar huruvida gärningsmannens eventuella rus är självförvällat och om han hade fog att inse effekterna av detta. I så fall stärks fängelsepresumtionen och då kan även brott som har straffvärden under fyra år vara aktuella. Den sista punkten täcker in alla övriga omständigheter i brottet. Till exempel om det rör sig om återfall eller om gärningsmannen är under 21 år vid brottstillfället.¹¹⁸ Annars ska istället den tilltalade dömas till rättspsykiatrisk vård enligt Brottsbalken 31:3.

5.2 Allvarlig psykisk störning

Till allvarlig psykisk störning räknas tillstånd av psykotisk karaktär, tillstånd med störd verklighetsuppfattning och med symtom av typen vanföreställningar, hallucinationer och förvirring, exempelvis till följd av hjärnskada, svårartade personlighetsstörningar, allvarliga depressioner med självmordstankar, alkoholpsykosor och de psykosor som kan drabba narkotikamissbrukare.¹¹⁹ Dock har Högsta domstolen kommit fram till att inte alla psykosartade tillstånd utlösta av alkohol eller narkotikabrusning kan omfattas av fängelseförbudet.¹²⁰

¹¹⁶ Brottsbalken 30:6 st 1.

¹¹⁷ Prop. 2007/2008:97 s 38.

¹¹⁸ Karnov lagkommentar samt Prop. 2007/08:97 kapitel 5.

¹¹⁹ Karnov Brottsbalken 30:6, lagkommentar 1279 samt Brottsbalken 31:3, lagkommentar 1298.

¹²⁰ NJA 1995 s 48 (Flinkmålet).

År 1992 ändrades lagen och man ändrade lydelsen från sinnessjukdom, sinnesslöhet eller psykisk abnormitet av så djupgående natur att den måste anses jämställd med sinnessjukdom till just allvarlig psykisk störning. Detta var ett led i att begränsa möjligheterna att döma till rättspsykiatrisk vård för att tillvarata samhällsintresset att stärka rättsskyddet. Detta bidrog också till att antalet domar som ledde till den påföljden minskade efter 1992¹²¹ och fler dömdes till livstid.¹²²

Definitionen av allvarlig psykisk störning är den rättsliga, alltså den juridiska, kan skilja sig från den medicinska. Detta kan man se i ett flertal rättsfall, bland annat i NJA 2004 s 702 där rätten hade att bedöma om utrikesminister Anna Lindhs mördare Mijailo Mijailovic led av en allvarlig psykisk störning när han utförde brottet. Både Tingsrätten och Hovrätten kom fram till att den störning han led av vid gärningstillfället var att anse som detta och dömde honom till rättspsykiatrisk vård. Högsta domstolen menade att han inte led av en allvarlig psykisk störning vid vare sig gärningstillfället eller tillfället för dom i juridisk mening även om experterna menade att han led av en allvarlig personlighetsstörning och därigenom av en psykotisk störning. Därför dömde Högsta domstolen Mijailo Mijailovic till fängelse på livstid.¹²³

Ett äldre rättsfall som påvisar samma sak är det lika kända Flinkfallet¹²⁴. Högsta domstolen angav i domskälen att den tilltalade – Mattias Flink – vid brotten (sju mord och tre mordförsök) befann sig i ett tillstånd av psykotisk karaktär och detta tillstånd utlösts av en kraftig alkoholberusning och byggts på av en allvarlig personlighetsstörning, hjärndysfunktion och depression. Dock var detta inte tillräckligt för att kunna visa att Flink led av en allvarlig psykisk störning före uppkomsten av det psykosartade tillståndet som då enligt Högsta domstolen till del orsakats av självberusning även om han uppfyllt kriteriet för att mordnatten tvångsomhändertas av psykvården. Därför dömdes han till livstids fängelse.¹²⁵

Högsta Domstolen har kritiserats för de båda nämnda domarna. Enligt Madeleine Leijonhufvud, professor i straffrätt vid Stockholms universitet, går det inte att hitta en tillfredsställande klar linje i Högsta domstolens praxis och det finns många motsägelser mellan domarna.¹²⁶

¹²¹ <http://www.rpkab.se/Rattpsykiatrilagar.htm> (2009-12-20), "Aktuella lagar med ny terminologi".

¹²² SOU 2007:90 s 135.

¹²³ NJA 2004 s 702 Högsta domstolens domskäl och påföljdsfrågan.

¹²⁴ NJA 1995 s 48.

¹²⁵ NJA 1994 s 48 Högsta domstolens domskäl samt SOU 2002:3 s 146-148.

¹²⁶ Stenberg.

5.3 Rättspsykiatrisk undersökning

Domstolen kan begära att den tilltalade ska genomgå en rättsmedicinsk undersökning. Denna undersökning utförs av Rättsmedicinalverket som är en egen myndighet och bildades 1991. Tidigt under rättsprocessen kan domstolen begära en så kallad § 7-undersökning.¹²⁷ Det är en utredning som utförs av en psykiater på cirka en timme och som visar om en djupare rättspsykiatrisk undersökning behövs. Varje år görs cirka 1700 sådana § 7-undersökningar.¹²⁸

Om en rättspsykiatrisk undersökning sedan anses nödvändig genomförs denna av ett team som består av läkare som är rättspsykiater, psykologer, socialutredare och omvårdnadspersonal. Undersökningen för en häktad person tar fyra veckor och sex veckor för övriga. Cirka 550 personer genomgår en rättspsykiatrisk undersökning varje år och knappt 300 av dessa överlämnas till rättspsykiatrisk vård. Misstankarna rör oftast våldsbrott, mordbrand eller sexualbrott, 90 procent av de misstänkta är män.¹²⁹

Vid rättspsykiatrisk vård placeras den dömda ofta i det egna länet då varje län har dessa institutioner. När behandlingen där är klar överlämnas den dömda till allmänpsykiatriska kliniker eller till kommunal vård. Länsrätten ansvarar för den särskilda utskrivningsrätten som omprövas var sjätte månad. Vården ska upphöra när patienten bedöms vara frisk och ha liten risk för återfall i brottslighet.¹³⁰

5.4 Psykiskt sjuka interner

Detta har till dagens datum inneburit att många personer med psykiska störningar som inte har ansetts uppfylla den rättsliga definitionen allvarlig psykisk störning avtjänar sitt straff på Kriminalvårdens anstalter. Riksmottagningen i Kumla gör löpande undersökningar om de intagna lider av personlighetsstörningar. Av de 685 interner som avtjänade straff för våldsbrott 2003 bedömdes 432 ha någon slags störning. Det betyder att 63 procent av de för våldsbrott dömda intagna led av något slags personlighetsstörning.¹³¹ Samma siffra för livstidsdömda var under 2000-talet 58 procent och det var också dessa som stod för huvuddelen av misskötsamheten bland dem som avtjänade livstids fängelse.¹³² Som en jämförelse kan man titta på år 2003: av de 82 som dömdes för mord år 2003

¹²⁷ Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

¹²⁸ <http://www.rmv.se/index.php?id=29> (2009-12-01).

¹²⁹ <http://www.rmv.se/index.php?id=29> (2009-12-01).

¹³⁰ <http://www.rpkab.se/Rattpsykiatrilagar.htm> (2009-12-20), ”Särskild utskrivning prövas av länsrätt” samt ”Rättspsykiatrisk vård i varje län”.

¹³¹ Kriminalvårdsstyrelsen 2003 s 20.

¹³² Gustavsson s 28-29.

dömdes 58 till fängelse och 19 till rättspsykiatrisk vård. Fem fick sluten ungdomsvård eller villkorlig dom.¹³³

Detta bekräftas av Stefan Skagerberg, medicinskt sakkunnig i Kriminalvårdsstyrelsen, som menar att antalet personer med psykiska störningar på fängelserna är ”skyhöga” enligt referat i Jan Gustavssons rapport. Detta underbyggs av att förskrivningen av psykofarmaka till fångarna ökar. Tiden för intagna på psykiatrisk sjukhusvård har ökat mer än tre gånger på drygt tio år.¹³⁴ Kriminalvårdens möjligheter att ge dessa adekvat vård är idag begränsad och de intagnas vårdbehov kan inte tillgodoses.¹³⁵ Ändå är det fler livstidsintagna idag som söker vård för psykiska besvär än för missbruk när de döms.¹³⁶

5.5 Utvecklingen de senaste åren

Reglerna kring rättspsykiatrisk vård har alltså ändrats de senaste åren. Detta har i stor utsträckning berott på att klimatet kring rättsfrågorna om psykiskt sjuka på senare år har blivit mycket tuffare.¹³⁷ 1999 tillsatte regeringen en kommitté som tog sig namnet Psykansvarskommittén vilken hade till uppgift att utreda frågor om ansvar och påföljder för psykiskt störda lagöverträdare. Kommitténs slutsats presenterades i januari 2002, som SOU 2002:3 och det är på denna utredning som lagändringarna stöder sig på.¹³⁸

Bland annat föreslog kommittén att lagändringar skulle göras så att personer som dömts till rättspsykiatrisk vård skulle överföras till anstalt när de friskförklarats för att avtjäna återstoden av sitt straff. Det har nämligen visat sig att vårdtiderna för de allra allvarligaste brotten är betydligt kortare än motsvarande fängelsestraff.

Vid brott med lägre straffvärde var förhållandet tvärtom, det vill säga att påföljdstiderna blev längre vid rättspsykiatrisk vård. Det har visat sig att personer kvarhållits längre än nödvändigt med hänsyn till behandlingen vilket lett till att rättspsykiatrin maskerats för att behålla personerna inlåsta.¹³⁹

Kommittén menade också att fängelseförbudet i Brottsbalken 30:6 i många fall är olämpligt, till exempel då många mord begåtts och gärningspersonen vid brottstillfällena var att beteckna som allvarligt psykiskt störd men frisk vid domstillfället vilket gör att varken fängelse eller rättspsykiatrisk vård kan dömas ut. Detta leder till att endast villkorlig dom eller skyddstillsyn

¹³³ Stenberg.

¹³⁴ http://www.folkpartiet.se/FPTemplates/ListPage____18657.aspx (2009-12-20).

¹³⁵ Brossner s 27.

¹³⁶ Gustavsson s 6.

¹³⁷ Brossner s 34.

¹³⁸ Prop. 2007/08:97 kapitel 3.

¹³⁹ SOU 2003:3 s 15.

kan tänkas bli påföljd vilket ur ett samhällsprotektionistiskt perspektiv anses för ringa.¹⁴⁰

Dock uttryckte kommittén också en viss oro över att domstolarna hittills haft alltför lätt att döma psykiskt störda till fängelse då domstolarna kunnat påvisa uppsåt hos gärningspersonen. Det kan vara mer komplext än så. Om gärningsmannen inte kan anses vara tillräknelig genom att vid brottet vara så psykiskt sjuk att hans uppfattning om sakförhållandena helt saknar verklighetsuppfattning, är det fel att döma till påföljd enligt kommittén. Detta gäller även om det kan styrkas att han haft uppsåt. Domstolarna har också haft en tendens att alltför lätt tilldöma den tilltalade ett uppsåt även om denna bedömning egentligen är en svår avvägning när det gäller psykiskt sjuka personer.¹⁴¹

Kommittén menade att det bästa sättet att genomföra dessa förändringar är genom att ta bort påföljden rättspsykiatrisk vård liksom fängelseförbudet i Brottsbalken 30:6. Detta innebär att psykiskt sjuka skulle kunna dömas till fängelse och behandlas där, antingen frivilligt eller genom tvångsvård på samma kliniker som idag behandlar de som är dömda till rättspsykiatrisk vård. Detta har som sagt också genomförts.¹⁴²

5.6 Framtiden för den rättspsykiatriska vården

Psykansvarskommittén gick alltså betydligt längre i sina reformer än vad lagstiftaren sedan gjorde. Dock vill regeringen ytterligare skärpa förhållandena för psykiskt störda lagöverträdare och i ett debattinlägg i Dagens Nyheter klarlade justitieminister Beatrice Ask och socialminister Göran Hägglund att fler reformer är att vänta.¹⁴³

Bland annat menar justitieministern att personer som vid gärningstillfället lider av allvarlig psykisk störning, en tillfällig sinnesförvirring, en svår utvecklingsstörning eller ett allvarligt demenstillstånd ska befrias från ansvar och varken dömas till fängelse eller rättspsykiatrisk vård. Istället ska andra samhällsskyddande åtgärder vidtas som ännu inte är utformade. Dessa skulle underlättas genom en rad reformer inom psykiatrin där vårdreformen ”Öppen psykiatrisk tvångsvård” som infördes 2008 är ett steg på vägen.

Lagen om psykiatrisk tvångsvård från 1992 ska på sikt ses över och förändras så att tvångsmedel ska kunna användas även på ett tidigt stadie – vilket ska kunna ersätta den rättspsykiatriska vården för de ovan nämnda sjukdomsfallen.

¹⁴⁰ SOU 2002:3 s 20-22.

¹⁴¹ SOU 2002:3 s 16f.

¹⁴² SOU 2007:90 s 93-94.

¹⁴³ Ask, DN Opinion 2008-07-09.

Detta skulle innebära att den rättspsykiatriska vården som påföljdsval skulle avskaffas och alla övriga dömda blir placerade på Kriminalvårdens anstalter och få behandling i fängelset för sina eventuella psykiska problem.

Förändringarna skulle också ha ett juridiskt motiv: nämligen rättsäkerheten. Istället för att behandlingens längd ska stå i fokus menar justitieministern att det är viktigare att se på brottets art och därigenom göra en distinkt åtskillnad mellan straff och vård vilket hittills har saknats i lagen. Justitieministern menar också att detta även ger en större likhet inför lagen genom att straffsystemets grundläggande principer gäller alla. Genom att göra lagstiftningen mer lättillgänglig och pedagogisk underlättas tillämpningen av lagstiftningen.

Dessa förslag har nu regeringen lämnat till en utredare att utforma och en fullständig och färdig lagtext är planerad att senast vara färdig den första juni 2010.¹⁴⁴

¹⁴⁴ <http://www.skanemoderaterna.se/artikel/se/?aid=6767> (2009-12-03).

6 Det norska exemplet

Den norska Straffeloven fastställdes 1902 och trädde i kraft 1 januari 1905. 1902-års Straffelov är fortfarande tillämplig. I flera år har dock Straffelovkommisjonen arbetat på att ta fram en helt ny Straffelov som är radikalt omarbetad jämfört med 1902-års Straffelov. Den nya lagen har fått namnet 2005-års Straffelov. I skrivande stund har dock endast det 16:e kapitlet om folkmord tagits i bruk. 2005-års lag innebär i hög grad att gällande rätt upprätthålls. Den nya lagen kommer dock att använda ett modernare språkbruk och en tydligare kapitelindelning. Därför är det 1902-års Straffelov som behandlas här nedan med hänvisningar till 2005-års lag. Det är oklart när den nya lagen helt kommer att tas i bruk.¹⁴⁵

6.1 Fängelsepåföljden

Straffeloven ger utrymme för att döma till fängelsepåföljd från 14 dagar upp till 15 år. Om flera brottspåföljder läggs ihop utökas maxtiden till 20 år. Detta kan också gälla vid återfall i brott.¹⁴⁶ I vissa fall, där det uttryckligen står omnämnt i paragrafen, kan fängelse upp till 21 år utdömas.¹⁴⁷

Dessa bestämmelser som alla finns i § 17 Straffeloven är kompletterande till de tidsangivelser som finns i varje enskild brottsparagraf. Det ska utläsas som att rätten är fri att döma utifrån dessa premisser enligt följande system: om det i brottsparagrafen står angivet att fängelse *upp till tre år*¹⁴⁸ kan utdömas är rätten fri att välja en straffpåföljd mellan 14 dagar till tre år. Är straffet istället beskrivet som *minst sex år*¹⁴⁹, kan rätten besluta om en påföljd mellan sex år upp till 15 år och vid sammanslagning 20 år. En intressant företeelse uppenbarar sig i det andra stycket i 17 § där det står att ”Hvor Loven bestemmer Fængsel, menes dermed tidsbegrænset, medmindre det modsatte udtrykkelig er sagt” vilket borde ha varit upphävd då straff på obestämd tid, läs livstidsstraff, inte längre existerar.¹⁵⁰

Ett exempel på när 21 år är tillämpligt är vid *överlag dråp* eller mord som det heter på svenska. Detta behandlas i 223 § i 1902-års lag. Vid dråp döms gärningsmannen till minst sex års fängelse. Detta innebär då att han kan bli dömd till allt mellan sex år och 15 år. Om han också döms för andra brott

¹⁴⁵ Eskeland, s 36-37 samt <http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/tema/lovarbeid/ny-straffelov.html?id=494382> (2009-07-10) samt <http://www.lovdatabasen.no/all/hl-20050520-028.html#275> (2009-11-25).

¹⁴⁶ SOU 2007:90 s 104.

¹⁴⁷ 1902-års Norske Straffelove 17 §, 2005-års Straffelov kap 6, § 31.

¹⁴⁸ Till exempel 1902-års Norske Straffelove § 257.

¹⁴⁹ Till exempel 1902-års Norske Straffelove § 233 första stycket.

¹⁵⁰ Andenäs s 389.

samtidigt kan 20 års straff utdömas. Men om dråpet anses vara överlagt kan strafflängden utökas ytterligare ett år till totalt 21 år.¹⁵¹

6.2 Livstidsstraffets avskaffande

I slutet av 1970-talet stod Norge inför samma problematik som Sverige gör idag. Man hade ett livstidsstraff som påföljd för en rad brott men som i praktiken endast nyttjades för överlagt mord. Det norska Justitiedepartementet föreslog att livstidsstraffet skulle avskaffas och ersättas med ett tidsbestämt straff. Man menade att livstidsstraffet i realiteten ändå urholkats på så vis att genomsnittstiden för verkställigheten av livstidsstraffet under 1900-talet var elva och ett halvt år. Kritiken fortsatte med att man menade att fler års fängelsestraff inte kunde dömas ut under verkställigheten, istället hade den intagne försatts i isolering vilket hade kritiserats då det inte var förenligt med vare sig humanitet eller rehabilitering. Det hade också visat sig att tidpunkten för villkorlig frigivning varierade i större grad än för andra straff. Den främsta kritiken låg dock i att det ansågs oförsvarligt att straffpåföljden inte hade någon bestämd tidslängd.¹⁵²

Detta ledde till att Norge avskaffade livstidsstraffet 1981 och därmed införde tidsbestämda straff över hela straffskalan.¹⁵³ Anledningen till att man utökade antalet år som maxstraff i fängelse till 21 år kan tyckas något märklig. Det hade nämligen visat sig att livstidsfångar benådades tidigare, det vill säga fick villkorlig frigivning, än andra interner. Den stipulerade tiden för just villkorlig frigivning i Norge är två tredjedelar. Detta borde ha inneburit att kravet på minst 12 års tid i fängelse skulle ge ett maxstraff om 18 år. Dock efter hänsyn till den tidiga benådning som då skett höjdes maxstraffet till 21 år för att poängtera hur allvarligt staten såg på dessa brott.¹⁵⁴

Livstidsstraffet har ändå behållits i Norge i vissa fall som en möjlig utväg i extrema situationer. Bland annat kan nämnas den militära strafflagen samt lagen om utländska krigsförbrytare.¹⁵⁵ Det finns också en möjlighet att döma till förvaring. Denna påföljdsform utvecklas i avsnitt 6.4.

¹⁵¹ SOU 2007:90 s 104.

¹⁵² Ot. prp. nr. 62 (1980-81), ”Om lov om endring i straffeloven m.m. (reglene om betinget dømte, prøveløslatte m.m., heving av strafferammen for grove narkotikabrudd, oppheving a livstidsstraffen), s 30.

¹⁵³ SOU 2002:26 s 102.

¹⁵⁴ Ot. prp. nr. 62 (1980-81), ”Om lov om endring i straffeloven m.m. (reglene om betinget dømte, prøveløslatte m.m., heving av strafferammen for grove narkotikabrudd, oppheving a livstidsstraffen), s 31.

¹⁵⁵ Lagarna som det syftas på är: Den Militäre Straffelov § 80 2 stycket samt Loven om Utländske Krigsforbrytere, Lov 13 desember 1946 nummer 14 §3. Andenäs s 389.

6.3 Rättspsykiatrisk vård i Norge

Reglerna för allvarlig psykisk störning i Norge liknar dem i Sverige med ett stort undantag: gärningsmannen kan endast dömas till rättspsykiatrisk vård (psykisk helsevern) om han var psykotisk eller bevisstlös i gärningsögonblicket. Detta betyder på svenska psykotisk eller medvetlös, det vill säga ej vid medvetande om vad han gjorde enligt premisserna i 39 samt 44 §§ 1902-års norska strafflag.¹⁵⁶ Här räknas också kortvariga tillstånd av medvetandepåverkan eller minnesförlust, dock ej av rusdrycker.¹⁵⁷ Det viktigaste kriteriet är att gärningsmannen återigen kan få en psykos och vara en fara för samhället. Om gärningsmannen anses ha varit frisk i gärningsögonblicket men psykiskt störd vid domstillfället kan han inte dömas till vård utan kommer att bli dömd till fängelse.¹⁵⁸

De som dömts till vård placeras på de allmänna vårdklinikerna. När personen anses vara frisk kan han antingen skrivas ut och därigenom släppas eller i vissa fall omplaceras till en kriminalvårdsanstalt på obestämd tid. Själva påföljden vård är en tidsobestämd påföljd och slutar först när personen anses frisk.¹⁵⁹

2002 ändrades strafflagens § 39 om påföljderna för psykiskt sjuka. Tidigare hade man kunnat utdöma så kallad säkring (sikring) där den otillräcklige placerades på obestämd tid i fängelse, ofta isolerat.¹⁶⁰

6.4 Forvaring

När livstidsstraffet avskaffades behöll Norge faktiskt ytterligare en möjlighet att behålla intagna i fängelse även efter deras tidsbestämda strafflängd. Denna möjlighet kallas för forvaring och används för att värna om samhällsskyddet när det kan antas att det föreligger risk för att den intagne återfaller i grov brottslighet i brott så som allvarlig våldsbrottslighet, sexualbrott, olaga frihetsberövande eller mordbrand. Påföljden riktar sig främst mot gärningsmän som anses som grova återfallsförbrytare och just farliga för samhället men ändå inte så psykiskt sjuk att han ska dömas till rättspsykiatrisk vård.¹⁶¹

¹⁵⁶ Eskeland s 394.

¹⁵⁷ Lidberg s 118.

¹⁵⁸ Eskeland s 393.

¹⁵⁹ Eskeland s 396.

¹⁶⁰ Eskeland s 392.

¹⁶¹ Norska Straffeloven 39 c-e samt Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) "Om lov om straff (straffeloven), avsnitt "21.2 Vilkårene for å idømme forvaring".

Påföljden förvaring infördes som en egen straffart faktiskt så sent som 2002 i det norska straffsystemet och ersatte därmed den tidigare nämnda påföljden säkring som inte var att betrakta som straff.¹⁶²

Villkoren för förvaring återfinns i 1902-års norska strafflags § 39 c. Där stadgas det att den dömda har blivit dömd för sådana brott som hotar andras liv, hälsa eller frihet och att det föreligger fara för att den dömda på nytt ska begå ett liknande brott. Man menar här att ett tidsbestämt fängelsestraff inte anses tillräckligt för att värna om samhället. Det är fortfarande oklart hur detta ska tolkas men generellt ska en bedömning göras om gärningsmannen fortfarande kan anses vara farlig när det tidsbestämda straffet skulle vara avtjänat. Här pekar lagstiftaren på de villkor som tidigare gällde för säkring, det vill säga personer som lider av så kallad dyssocial personlighetsstörning.¹⁶³

Personer som lider av dyssocial personlighetsstörning kännetecknas av att de har bristande respekt för andras rättigheter och har också kränkt dessa ett flertal gånger. De är oförmögna att anpassa sig till rådande normer för lagligt beteende vilket visar sig i upprepade brottsliga handlingar. De uppvisar också ett bedrägligt beteende vilket visar sig i att de ofta ljuger och använder sig av falska personuppgifter för att lura andra människor, ofta för nöjets skull. De är aggressiva och impulsiva vilket visar sig i upprepade slagsmål och misshandlar. En oförmögenhet att ha ordnade arbetsförhållanden och visar brist på ångerkänslor och likgiltighet för de begångna brotten.¹⁶⁴

Tidsramen för förvaring bör inte överstiga 15 år och får inte överstiga 21 år men bör inte heller understiga tio år. Dock kan straffet förlängas med fem år i taget efter stämning av åklagare. Därmed blir förvaring att anse som ett tidsbestämt straff i praktiken.¹⁶⁵ Det är nämligen inte fastställt hur många gånger en åklagare får ansöka om förlängning. I teorin kan den dömda sitta inlåst hela livet ut. Själva straffet skiljer sig förutom att det är tidsbestämt inte någonting jämfört med fängelsestraffet. Förvaringsdömda sitter på samma anstalter som de övriga dömda.¹⁶⁶

Den nya strafflagen, 2005-års strafflag, behåller stort sett förvaringsbestämmelserna och har endast genomfört vissa redaktionella och språkliga ändringar. Paragraferna som behandlar förvaring återfinns i §§ 40-47 i den nya lagen.¹⁶⁷

¹⁶² Eskeland s 379.

¹⁶³ Eskeland s 380.

¹⁶⁴ Lidberg s 224.

¹⁶⁵ SOU 2007:90 s 104.

¹⁶⁶ Eskeland s 384.

¹⁶⁷ Eskeland, s 384.

Förvaringsstraffet har blivit starkt kritiserat och många i doktrin menar att påföljden vilar på en rättsosäker grund i och med att begreppet *farlig* inte är definierat. De kritiserar starkt att livstidsstraffet de facto har återinförts.¹⁶⁸

Hur frekvent denna möjlighet används låter jag vara osagt men intrycket jag fått – främst genom den norska propositionen 2003/2004:90 – är att denna möjlighet också används regelbundet i praktiken.¹⁶⁹

¹⁶⁸ Rosenqvist och Rasmussen, s 190.

¹⁶⁹ Ot.prp. nr. 90 (2003-2004) "21.2.1 Generelt" samt SOU 2007:90 s 104.

7 Argument som framförts mot respektive för livstidsstraffet

Livstidsstraffet har länge varit ett hett debatterat ämne i Sverige. Redan Fängelsekommittén efter att en rapport, år 1977, från Brottsförebyggande rådet presenterats som riktade skarp kritik mot fängelsestraffets utformning. I denna rapport framfördes skarp kritik mot livstidsstraffet. Därför kan man förvånat konstatera att det i den senaste utredningen från regeringens sida i ämnet inte förs någon längre diskussion huruvida livstidsstraffet ska behållas eller avskaffas. I propositionen till Omvandlingslagen konstaterar regeringen att det för närvarande inte finns några förutsättningar att avskaffa livstidsstraffet. Regeringen menar också i propositionen att det inte behövs någon vidare utredning i frågan.¹⁷⁰

7.1 Argument mot livstidsstraffet

Fängelsekommittén menade år 1977 att livstidsstraffet dels kunde sägas innebära ett tomt hot eftersom livstidsdömda enligt dåvarande nådepraxis blev benådade och släpptes ut efter i regel sju eller åtta år i anstalt. Man argumenterade också för att tidsbestämmdheten skulle innebära att livstidsstraffet skulle strida mot grundläggande straffrättsliga principer om rättvisa och förutsebarhet. Genom detta menade man att livstidsstraffet framstår som inhumant. Det svenska rättssystemet ska präglas av rättssäkerhet och livstidsstraffet innebär ett fränsteg från detta vilket även sänker de andra delarna av systemet.¹⁷¹

Kriminalvården skrev 1999 i en debattskrift om framtidens kriminalvård¹⁷² att livstidsstraffen blev allt längre och inhumaniteten ökade genom att det var ännu svårare att se hur lång tid som skulle avtjänas. Kriminalvården menade att detta också medförde stora svårigheter för Kriminalvården då all straffverkställighet bygger på att återanpassa internen till ett laglydigt liv i samhället. Detta försvåras betänkligt när en tidpunkt för frisläppning inte finns.¹⁷³

I utredningen om tidsbestämningen av livstidsstraffet, SOU 2002:26 och dess remisser, framhölls i stort samma kritik mot livstidsstraffet som tidigare. De huvudsakliga argumenten var att livstidsstraffet var rättsosäkert då slutdatum på påföljden inte var satt. Osäkerheten vad gäller straffmätningen vid grova våldsbrott medförde risk för omotiverat stora skillnader i straffets längd. För att undvika dessa skillnader är en

¹⁷⁰ Prop.2005/06:35 s 19 ff.

¹⁷¹ SOU 1986:14, s 162ff.

¹⁷² Med sikte på framtiden.

¹⁷³ Med sikte på framtiden 82f som har hittats i SOU 2007:90 s 87.

tidsbegränsad straffskala nödvändig. Hela vårt straffrättsliga rättssystem vilar på rättssäkerheten som grund och varför skulle de som döms för de allvarligaste brotten inte få inräknas under rättssäkerhetens paraply? Tvärtom borde det vara ännu viktigare med rättssäkerhet när man behandlar de allvarligaste påföljderna som samhället kan döma ut.¹⁷⁴

Justitieombudsmannen satte också ett stort frågetecken för straffsystemets trovärdighet då livstid faktiskt inte innebär livstid.¹⁷⁵ Kriminalvården och lagstiftaren arbetar utifrån premissen att alla som döms till fängelse så småningom kommer att frigges. Därför sänks då trovärdighetsgraden för det svenska rättsväsendet om man samtidigt har ett straff som heter fängelse på livstid – men som de facto inte är det. Riksåklagaren menade här att det hade varit mer logiskt att redan från början utdöma en tidsbegränsad fängelsepåföljd.¹⁷⁶

Vidare menade Sveriges Kristna råd att den kriminalvård som Omvandlingslagen förutsätter, det vill säga en välplanerad verkställighet i vilken de dömda kan medverka till att främja sin anpassning i samhället, inte finns i verkligheten. Alltför många livstidsdömda saknar behandlingsprogram, utbildning och frigivningsarbete.¹⁷⁷

En av de allvarligaste invändningarna mot livstidsstraffet har faktiskt bortarbetats genom lagändringen som lett till att straffskalan för mord har ändrats. Tidigare kunde man dömas till tio år eller fängelse på livstid. Detta var ett väldigt stort glapp och äventyrade rättssäkerheten på så sätt att livstid blev regel snarare än undantag vid påföljden för mord. Sedan 2008 har ju emellertid mordparagrafen som bekant en annorlunda utformning och det tidsbestämda intervallet för fängelsepåföljd har utökats till mellan tio och 18 år.¹⁷⁸

Omvandlingslagen är också kritiserad. Rättsosäkerheten har visserligen förbättrats jämfört med det tidigare allenarådande systemet där nåd kunde sökas hos Regeringen. Dock är Omvandlingslagen fortfarande rättsosäker på så sätt att den bygger på ett tvådelat domstolsförfarande. Istället för att domstolen som dömer den skyldige till fängelse ska behandla hur många år som ska avtjänas läggs detta på en annan domstol flera år senare. Då kan lagen ha ändrats och nya strängare villkor och praxis kan ha uppkommit. Detta innebär att den dömda döms efter andra villkor än de som fanns när han dömdes som skyldig till det brott han begått. Robin Boström går i sitt examensarbete så långt att han jämför detta med att någon döms till ett tidsbegränsat fängelsestraff på två år och får sedan detta retroaktivt förlängt till tre år.¹⁷⁹

¹⁷⁴ SOU 2002:26 s 120.

¹⁷⁵ Ju2002:2717 s 5.

¹⁷⁶ Ju2002:2717 s 10.

¹⁷⁷ Ju2002:2717 s 19.

¹⁷⁸ Karnov Brottsbalken 3:1 samt SOU 2007:90 s 131 ff.

¹⁷⁹ Boström s 44.

Slutligen har själva fängelsestraffet kritiserats. Det finns de som i doktrinen går så långt som att säga att fängelsestraffet är ett totalt misslyckande och menar att det helt borde ersättas av andra påföljdsformer såsom samhällstjänst. Bland annat rättssociologiprofessorn Thomas Mathiesen argumenterar för detta. Han menar att samhället stirrat sig blint på fängelsestraffet som huvudsaklig påföljdsform och hamnat i en återvändsgränd. Samhället kommer inte till rätta med brottsligheten genom att låsa in allt fler. Istället propagerar Mathiesen för olika sorters samhällsstraff och avkriminaliseringar. Han pekar bland annat på att antalet återfall för mördare är väldigt få.¹⁸⁰

7.2 Argument för livstidsstraffet

Gruppen som skrev rapporten från Brottsförebyggande rådet år 1977 var splittrad i sin uppfattning. Till fördelarna anfördes livstidsstraffets symbolvärde då det utgör det yttersta av alla fördömanden samhället kan begagna. Möjligheten att döma ut livstidsstraff kan kanske också i vissa lägen användas för att bemöta eventuella krav på att återinföra dödsstraffet. Om man regelmässigt benådar den som dömts till livstid, är inte olägenheterna med detta straff nämnvärt större än de vid mycket långa tidsbestämda straff. ”Det skulle därför inte innebära någon nämnvärd olägenhet att bibehålla möjligheten att låta livstids fängelse ingå i straffskalan för ett fåtal brott.” Dock avslutas resonemanget med: ”Å andra sidan bygger detta resonemang på att det inte finns något reellt behov av livstidsstraff, och det talar i sin tur för att det borde avskaffas.”¹⁸¹

Fängelsekommittén kom fram till att livstidsstraffet borde behållas. Som skäl till detta anfördes att ett avskaffande av livstidsstraffet kan innebära en risk för att det ställs krav på betydligt högre straffmaximum för tidsbestämda fängelsestraff. Som exempel nämndes lagstiftningen i Norge, där maximistraffet höjdes till 21 år. Kommittén ansåg också att livstidsstraffet har ett symbolvärde, genom att det på ett tydligt sätt visar avståndstagande från de allra farligaste brotten.¹⁸²

I händelse av krigstillstånd och ockupation eller i fall av grovt spioneri och andra grova brott mot rikets säkerhet är det bra om regeringen kan göra en bedömning av när tidpunkten för frigivning är lämplig med hänsyn till landets säkerhetsintressen. Enligt kommitténs bedömning borde dock livstidsstraffet tillämpas synnerligen restriktivt och utdömas endast i extrema undantagsfall.¹⁸³

¹⁸⁰ Mathiesen kap 6 och 7, s 190ff.

¹⁸¹ Brå-rapport 1977:7 s 227.

¹⁸² Brå-rapport 1977:7 s 228.

¹⁸³ SOU 2007:90 s 84.

Regeringen konstaterade vid Omvandlingslagens tillkomst förutom de ovan nämnda skälen även att det utifrån ett samhällsskyddsperspektiv kan finnas tillfällen då en livstidsdömd av olika skäl inte bör frigges, trots att ett avtjänande har skett under en lång tid. Intagna som begått mycket grov brottslighet bör, om det föreligger risk för återfall, kunna hållas frihetsberövade tills en positiv förändring kan påvisas och förutsättningar för en lyckad frigivning föreligger. Om en sådan person har fått ett tidsbestämt straff kan det hända att denne frigges trots att risk föreligger för återfall i allvarlig brottslighet. Regeringen ansåg att ett tidsbestämt livstidsstraff löser denna problematik.¹⁸⁴

Regeringen menade också i sin proposition till Omvandlingslagen att de straffrättsliga internationella åtaganden som Sverige har. Till exempel på brott som berörs är folkmord och allvarliga krigsförbrytelser. Den internationella brottsdomstolen i Haag kan utdöma fängelse i högst 30 år eller på livstid. Genom att bibehålla livstid i straffskalan undviks en avvikande påföljdspraxis vilket är eftersträvansvärt.¹⁸⁵

Andra argument som yttrats för livstidsstraffets behållande rör hänsynen till brottsoffren och deras anhöriga. Genom livstidsstraffets starka symbolvärde samt att tidsbestämningen inte sker direkt ökas värdet av strängt straff vilket skulle blidka offrets anhöriga. Livstidsstraffets bibehållande försäkrar också att fängelsestraffen inte blir lindrigare.¹⁸⁶

¹⁸⁴ Prop. 2005/06:35 s 19 f.

¹⁸⁵ Prop. 2005/06:35 s 19 f.

¹⁸⁶ Träskman 2001 s 155.

8 Analys och slutsatser

Detta kapitel inleder jag med att analysera de avsnitt som tagits upp i den deskriptiva delen av uppsatsen. Jag utvecklar mina tankegångar kring resultatet av undersökningen och sätter in dem i det rätta sammanhanget, det vill säga livstidsstraffets existens. Därefter presenterar jag mina slutsatser och besvarar mina frågeställningar som presenterades i inledningen.

8.1 Analys

8.1.1 Livstidsstraffets utveckling

Dagens fängelsestraff har utvecklats genom humaniseringen av straffen. Genom upplysningstidens nya ideal ville de styrande ha ett alternativ till de hårda kroppsbestraffningarna som tidigare dominerade straffsystemet. På samma sätt är livstidsstraffet att betrakta som ett substitut till dödsstraffet. Steg två i humaniseringen av bestraffningsmetoderna var att avskaffa dödsstraffet. Även långt innan dödsstraffet avskaffades var det mycket vanligt att de dödsdömda fick sina straff omvandlade till livstids straffarbete av både domstolar och främst konungen. Det märkliga är att straffmildringen efterhand bortföll från Hovrätterna och behölls endast för Kunglig Majestät – som sedermera ersattes av regeringen. Det är först genom Omvandlingslagens tillkomst som domstolar återigen har fått en möjlighet att ”benåda”, det vill säga i detta fall omvandla ett tidsbestämt straff till ett tidsbestämt straff.

En teori kan vara att humaniseringen av straffen gått hand i hand med den ökade levnadsstandarden hos gemene man. På 1600-talet behövde kanske straffen vara så pass stränga för att avskräcka. Gemene man hade smärtor i hela kroppen på grund av till exempel infektioner och felläkta brutna lemmar. Efter hand ökade levnadsstandarden och därför humaniserades också straffen.

Det är också högst intressant att dra en parallell mellan Johan Gabriel Richerts tankar som han presenterade på 1810-talet angående strafflängderna. Han ville ju som bekant avskaffa kroppsstraffen och utöka frihetsstraffen samt bötesstraffen. Han menade att fängelsepåföljden både skulle ha en avskräckande effekt samt behandla den intagne. Straffskalorna skulle sträcka sig från en månad till tio års fängelse eller livstid, det vill säga ungefär samma skala som för ett år sedan, innan maxstraffet höjdes till 18 år.

Hans idéer var ju långt före sin tid och infördes först långt senare. Det är ändå intressant att dra en parallell till dagens system. Vi har i dagens Sverige mestadels bötes- och fängelsepåföljder i straffskalorna vilket gör

dagens straffskalor skrämmande lika dåtidens. Tankarna i den moderna kriminalvårdspolitiken har efter utsvävningar åt både endast behandling till endast straff, inkapacitering och avskräckning nu landat på en lagom avvägning mellan båda, ungefär såsom Johan Gabriel Richert resonerade. Det kan tyckas skrämmande att utvecklingen inte nått längre.

Livstidsstraffet har genom åren bestått och har faktiskt undgått att behandlas av några statliga utredningar i syfte att avskaffa straffet. Livstidsstraffet har nämnts i vissa men då endast i korta ordalag och oftast i ordalag om att det ska behållas. Även efter det att de andra tidsbestämda straffformerna internering och ungdomsfängelse avskaffades finns livstidsstraffet kvar.

Många drar slutsatsen att livstidsstraffet snart kommer att avvecklas genom att titta bakåt i tiden, till exempel min studiekollega Robin Boström.¹⁸⁷ Livstidsstraffet var ju från början ett sätt att fjärma sig från dödsstraffet. Jag menar att de senaste årens utveckling motsäger detta. Man har istället anpassat livstidsstraffet efter rådande förhållanden, bland annat genom Omvandlingslagens tillkomst. Visserligen har man nu begränsat användningen genom att införa 18-års tidsbestämd fängelsepåföljd för mord. Samtidigt har lagstiftaren uttalat sig om att livstidsstraffet ska behållas för de grövsta fallen. Regeringen står som sagt fast i sin övertygelse om nödvändigheten för att behålla straffet och har inga planer på att avskaffa det. Jag tror inte det blir någon skillnad på politiken vid ett eventuellt regeringsskifte då politiken för livstidsstraffet legat fast under många år.

8.1.2 Livstidsstraffet utifrån behandlingsteorin

Behandlingsteorin är oerhört intressant på så sätt att den både går emot den grund vilken livstidsstraffet vilar på samtidigt som livstidsstraffet också grundar sig på den. Låt mig förklara. Behandlingsteorins grundfundament är som jag beskrivit en tro på att människan inte är oförbätterlig. Genom att behandla brottslingen kan denne förändras och det brottsliga beteendet kan brytas. Som ett resultat kan den behandlade sedan släppas för att fortsätta sitt liv ute i samhället som laglydig medborgare.

Detta motsäger livstidsstraffets existens. Om samhället kan bota allvarliga brottslingar behövs inte ett fängelsestraff som genom sin inkapacitering håller farliga människor inlåsta i hela deras fortsatta liv. Livstidsstraffet är ju menat som ett livslångt straff, därav namnet. I klartext behövs inte livstidsstraffet om denna behandling skulle fungera. Det skulle både vara förkastligt av humanitära och ekonomiska orsaker. Därför menar jag att livstidsstraffets existens är ett förnekande av att behandlingsteorin skulle fungera.

¹⁸⁷ Boström s 47.

Dock kan man som sagt också se det från en annan synvinkel. Behandlingsteorin har lett till att livstidsstraffet har bibehållits. Det är just genom behandlingsteorins tilltro till det individualanpassade straffet som det tidsbestämda fängelsestraffet finns kvar. Livstidsstraffet har ju förvandlats till just en tidsbestämd påföljd då det var väldigt lång tid sedan någon förblev inspärrad tills denne avled av hög ålder.

Livstidsstraffet är idag det enda överlevande tidsbestämda fängelsestraffet efter att behandlingsteorins två flaggskepp internering och ungdomsfängelse utmönstrats. Behandlingsteorin menar ju att rättsäkerheten får hållas tillbaka till förmån för att bota den dömda från dennes kriminalitet. Det är på detta fundament som livstidsstraffet idag vilar. Det är först efter tio år som den dömda kan söka om omvandling till ett tidsbestämt straff. Domstolen tittar då bland annat på hur den dömda skött sig och tagit till sig av programverksamheten under fängelsestraffet. Man bedömer också hur hög grad av sannolikhet som föreligger att den dömda skulle återfalla i brottslig verksamhet. I detta har behandlingsteorin till fullo överlevt.

8.1.3 Omvandlingslagen och regeringens nådeinstitut

Omvandlingslagens tillkomst var ett välkommet bidrag för minskningen av rättsäkerheten för de livstidsdömda. Istället för att endast kunna förlita sig på regeringens nåd kan de nu få sitt fall prövat i domstol. Skillnaden är mycket större än den först kan verka. Bland annat behövde inte regeringen ge några skäl till varför nåd inte gavs. Detta var inte heller kutym i nådeärenden. Bristen på rättsäkerhet har också visat sig i praktiken när det gäller Leif Axmyr som suttit inspärrad mer än 25 år. Han vägrades gång på gång nåd från regeringens sida och han själv hävdar att det beror på att det var en tidigare ministers styvson som var hans mordoffer.¹⁸⁸ Hans egen teori behöver inte stämma men vid ett domstolsförfarande skulle han åtminstone få domskäl och inte behöva leva i ovisshet.¹⁸⁹

Det är dock intressant att belysa tvetydigheten i Omvandlingslagens utformning. Samtidigt som regeringen klart och tydligt sagt att en ny straffmätning inte ska göras ska ändå omständigheterna återigen tas upp. Lagen fick ju mycket kritik av både remissinstanser och doktrin för detta. Därför är det lätt att tycka att Omvandlingslagen är något klumpigt utformad. Hade det inte varit enklare att göra dessa bedömningar vid det första domstillfället istället för tio år senare? Detta kan precis som Boström säger också tyckas rättsosäkert. Praxis kan ju ha ändrats vid det senare domstillfället och tiderna för livstid kan ha avsevärt skärpts.¹⁹⁰

¹⁸⁸ Wahldén.

¹⁸⁹ Leif Axmyr har senare också fått avslag från Örebro tingsrätt.

¹⁹⁰ Boström s 29.

Man kan också fråga sig hur säker bedömningen för återfall i brott är. Det är främst med denna motivering som domstolarna hittills nekat omvandling till tidsbestämt straff, exempelvis i fallet där John Ausonius nekats omvandling.¹⁹¹ För att exemplifiera svårigheterna att göra en korrekt återfallsbedömning kan ett nyligen avgjort rättsfall nämnas, där en person blivit dömd till sitt andra livstidsstraff. Han mördade sin sambo under en permission från fängelset när han bara ett halvår tidigare fått sitt livstidsstraff omvandlat till ett tidsbestämt fängelsestraff.¹⁹² Detta tros leda till att det i framtiden kommer att bli svårare för andra livstidsdömda att få sina livstidsstraff omvandlade.¹⁹³

8.1.4 Praktiska synpunkter – Kriminalvårdens perspektiv

Man har svårt att föreställa sig hur det skulle vara att dömas till livstids fängelse. Det måste kännas oerhört svårt och uppgivande. Rapporterna säger också att förutom den faktiska långa påföljden och omställningen till anstaltslivet utgör också själva benämningen livstidsstraff en extra belastning.

Även om den dömda innerst inne vet att straffet inte kommer att sträcka sig en livslängd tynger tydligen straffets namn ytterligare. Vad vill lagstiftaren uppnå med detta? Det motarbetar ju självklart Kriminalvårdens verksamhet.

När den inledande utredningen av den intagne är avklarad upprättas en behandlingsplan. Den dömda ska anpassas till ett laglydigt liv igen. Detta är klart och tydligt fastställt i Kriminalvårdens föreskrifter. Det intressanta är att Kriminalvården inte kan upprätta denna behandlingsplan fullt ut för livstidsdömda på grund av att man inte vet när deras frigivningsdatum är. Därför måste Kriminalvården göra undantag och frågå sina egna bestämmelser i dessa fall.

Det har som jag beskrivit visat sig att långtidsintagna interner mår väldigt dåligt under tiden på anstalt. Detta beror både på de psykologiska aspekterna på grund av frihetsberövningen men också av understimulans. Ibland rör det ju sig om över 18 år och Kriminalvården har ju faktiskt inte obegränsade möjligheter att tillgodose internernas sysselsättningsbehov.

¹⁹¹ Ö 1499-08.

¹⁹² Dagens Nyheter 2009-11-10.

¹⁹³ Sydsvenskan 2009.

8.1.5 Kopplingen till brottet mord

Genom lagändringen som trädde i kraft vid halvårsskiftet 2009 kunde äntligen trenden med livstidsstraffet som den enda utdömda påföljden för mord brytas. Själva brytningsförfarandet påbörjades ju som bekant i och med Högsta Domstolens dom NJA 2007 s 194 där Högsta Domstolen uttalade sig att livstidsstraffet skulle förbehållas de allvarligaste mordfallen. Detta tvingade fram en reaktion av regeringen som snabbt genomförde en utredning om att öka det tidsbestämda straffet till 18 år. Propositionen röstades senare igenom i Riksdagen.

Det är intressant att se hur snabbt lagändringen kom till stånd. Frågan gavs högsta prioritet och den redan befintliga Straffnivåutredningen fick direktiv om att skyndsamt utreda frågan.

Jag tycker att lagändringen är en hälsosam utveckling. På detta viset har utvecklingen med de ökande livstidsdomarna brutits och rättssäkerheten för internerna höjts. Men en fråga som ännu inte är avgjord är huruvida det var nödvändigt att höja den tidsbestämda straffgränsen till 18 år. Den förändrade straffskalan var visserligen mycket genomtänkt och regeringen hade som mål att varken öka eller minska straffets längd men att kunna ge domstolarna fler möjligheter att se till det enskilda fallet och dess förmildrande respektive försvårande omständigheter.

Frågan jag ställer mig är varför ett 18-årigt fängelsestraff med automatik skulle vara bättre än ett tioårigt? Detta är en radikal tanke och bryter mot den allmänna rättsuppfattningen. Det finns ju de som i doktrin går så långt som att säga att fängelsestraffet är ett totalt misslyckande och menar att det helt borde ersättas av andra påföljdsformer såsom samhällstjänst.

Dock torde återfallsrisken i svår brottslighet minska då institutionaliseringen inte gått lika långt. Straffrättsprofessor Per Ole Träskman resonerar ofta på sina föreläsningar om hur skadliga långa fängelsestraff är. Bland annat menar han att argumentet om att allmänheten kräver långa straff inte är hållbart då allmänheten alltid vill ha hårdare straff. Här brukar han jämföra med USA som efter president Reagans straffhöjningar med flera hundra procent på 1980-talet fortfarande ropar efter strängare straff.

Sammanfattningsvis menar jag att den nya reformen är bra eftersom livstidsstraffets användning har minskat. Dock menar jag att man inte ska verka för att straffen ska skärpas och förlängas utan att först tänka igenom konsekvenserna noga. Kommer det att hjälpa? Kommer det här mordet eller framtida mord begångna av samme förövare undvikas genom att straffskalan för mord är 10 år, 18 år eller 300 år? Livstids fängelse?

8.1.6 Psykiskt sjuka lagöverträdare

Rättspsykiatri i Sverige kommer troligtvis att förändras inom en snar framtid, kanske till och med tas bort och uppgå i Kriminalvården. Detta skulle kunna vara en bra utveckling för de dömda genom att deras rättssäkerhet ökas. Precis som justitieministern säger måste det bli en klarare åtskillnad mellan vård och straff.

På detta sätt skulle också vården inom Kriminalvården kunna bli bättre jämfört med idag. Fler resurser skulle behöva läggas på vården och kompetensen från den rättspsykiatriska vården skulle mycket troligt övergå till Kriminalvården. Eftersom så stor del av de livstidsdömda på våra fängelser som 58 procent har visat sig lida av olika slags psykiska störningar är detta att betrakta som mycket välkommet.

Om man sätter in detta i frågan om livstidsstraffets lämplighet kan detta få motstridiga konsekvenser. Samtidigt som rättssäkerheten som sagt höjs för de dömda som bedömts ha en allvarlig psykisk störning kan detta också främja livstidsstraffets fortsatta existens. Om så många som 58 procent lider av psykiska störningar samt att de som tidigare dömts till vård nu ska avtjäna straff på anstalt: vore det inte bra om de döms till en tidsbestämd påföljd där en senare bedömning görs huruvida den dömda är att betrakta som förmögen att släppas ut i samhället? Det är ju faktiskt en sådan konstruktion som utformningen av Omvandlingslagen är tänkt att främja.

Psykansvarskommittén gjorde också som bekant uttalanden om att domstolar hittills haft för lätt att döma psykiskt sjuka till fängelse. Detta förhållande har också uppmärksammats i de två välkända rättsfallen mot Flink och Mijailovic där många menade att de endast dömdes till livstids fängelse för att allmänheten krävde det. Högsta Domstolen frångick, till exempel i målet mot Mijailovic, underinstansernas bedömning som var att han skulle dömas till rättspsykiatrisk vård.

Detta har som sagt inneburit att det inte går att hitta en tillfredsställande klar linje i Högsta domstolens praxis, vilket också Högsta Domstolen som sagt blivit kritiserat för.

Frågan är dock huruvida dessa psykiska störningar är att betrakta som så pass allvarliga att de kan stå i vägen för ett frisläppande. Fängelsemiljön i sig torde ju snarare öka risken för dessa störningar. De som enligt gällande lagstiftning dömts till rättspsykiatrisk vård är i minoritet. Därför är inte detta argument tillräckligt tungt för att ensamt motivera ett bibehållande av livstidsstraffet.

8.1.7 Jämförelsen med Norge

Komparationen med Norges påföljdssystem är relevant med tanke på alla de likheter som lagsystemet har med vårt här i Sverige. Jag tycker att det är anmärkningsvärt att de diskussioner som fördes i Norge i slutet av 1970-talet ännu inte på allvar har startat i Sverige.

De tre viktigaste argumenten för avskaffandet av livstidsstraffet i Norge var samma som ofta presenteras i Sverige: verkställighetsproblem, rättsosäkerhet samt att det i praktiken inte rör sig om ett livstidsstraff. I Norge lade man särskilt stor tyngd på just verkställighetsproblemen. Vid misskötsamhet och lagbrott inne på anstalterna av livstidsfångar kunde inte ytterligare fängelse utdömas vilket var brukligt. Därför fick man istället nyttja andra straff, såsom isolering. Detta ansågs inte längre försvarbart. Exakt samma problematik föreligger i Sverige enligt Andreas Wallin, säkerhetsinspektör på Kriminalvården Syd.¹⁹⁴

Man insåg dock att livstidsstraffet fortfarande behövdes i vissa extrema fall, till exempel i händelse av krig eller för rikets säkerhet. Därför behölls också livstidsstraffet i dessa fall. Likaså insåg norrmännen att det finns vissa mycket farliga brottslingar som skulle kunna vara att anse som oförbätterliga. I många fall rör det sig om de som först dömts till rättspsykiatrisk vård och sedan fortsatt avtjäna sitt straff i fängelse. Det rör sig också om interner som anses lida av psykiska störningar men inte så allvarliga att fängelse inte är aktuellt. För dessa ändamål behöll man påföljden forvaring.

Forvaring är enbart till för att skydda samhället. Det svenska livstidsstraffets förespråkare brukar också använda sig av samhällsskyddet som argument. Detta används också i praktiken av Örebro tingsrätt som vid ett flertal tillfällen nekat farliga våldsbrottslingar omvandling till ett tidsbestämt straff med motiveringen att de anses kunna återfalla i grov våldsbrottslighet.

Norge säger alltså att de kunnat ta bort livstidsstraffet som påföljdsform. Ändå har de lyckats behålla lösningar för det fåtal undantag som vid domstillfället inte med säkerhet kan anses vara lämpade att få en tidsbestämd påföljd. Även vid extrema situationer när det är fara för rikets säkerhet har Norge livstidsstraffet som ett ess i rockärmen att plocka fram om det skulle anses nödvändigt.

Detta innebär att Norge i praktiken fortfarande har kvar det tidsbestämda fängelsestraffet – både i form av livstidsstraffet och som forvaring. Man har alltså gjort tvärt emot Sverige: man säger sig ha tagit bort livstidsstraffet men har bibehållit möjligheten för ett fåtal fall. Sverige har däremot kvar livstidsstraffet som påföljd för bland annat mord men har begränsat både påföljdstiden och utvecklat möjligheten att få den tidsobegränsade påföljden omvandlad till en tidsbegränsad påföljd.

¹⁹⁴ Intervju med Andreas Wallin.

8.2 Slutsatser

Innan jag besvarar mina frågeställningar kan det kort fastläggas att vid en kategorisering av argumenten för och emot livstidsstraffets bevarande kan det konstateras att argumenten för ett avskaffande mestadels är principiella emedan argumenten för ett behållande är praktiska. Ett stort undantag gäller Kriminalvårdens invändningar mot att deras jobb avsevärt försvåras.

8.2.1 Ska livstidsstraffet avskaffas eller behållas?

Jag anser att livstidsstraffet hittills använts fel i Sverige och håller med Fängelsekommittén att det använts som ett tomt hot då det de facto inte rör sig om ett straff på livstid – det är endast frågan om ett tidsbestämt straff.

Precis som riksdagens ombudsmän hävdar i remissvaret till SOU 2002:26 kan rättsväsendets förtroende skadas genom att livstidsstraffet inte är ett straff på livstid utan endast ett tidsbestämt straff där alla dömda kommer att frigges.

Eftersom livstidsstraffet ändå är tidsbestämt kan detta enligt Kriminalvården ofta leda till psykisk ohälsa för de intagna. Sammantaget har då livstidsstraffet lett till raka motsatsen till vad regeringen velat åstadkomma och anses som negativt i båda lägren. Till detta kan läggas svårigheterna med straffverkställigheten och den allmänna principen om att en påföljd som inte är tidsbestämd är rättsosäker.

I teorin fungerar inte livstidsstraffet med behandlingsteorin då påföljderna i anstalt är till för att just behandla de intagna. Livstidsstraffet är ju egentligen tänkt som en livslång påföljd, det hörs ju på namnet. Då kan det inte heller vara tänkt att den intagne ska behandlas. Dock gäller detta som sagt endast i teorin då livstidsstraffet i Sverige inte är livslångt. Problemet kvarstår dock. Utlänningar kan lätt förledas i sin uppfattning om det svenska rättssystemet, till exempel berättade Professor Michael Bogdan under en av sina föreläsningar om hur hans far, som har verkat som jurist i Tjeckien, trodde att Sverige hade rituella straff, då en man dömts till livstids fängelse följt av utvisning. Var det askan som tvunget behövde lämna landet frågade han sig.

I och med förändringen av straffskalan för mord kommer troligtvis antalet livstidsdomar att minska radikalt och det klumpiga verktyget med Omvandlingslagen kommer inte att behövas i någon större utsträckning.

Utifrån ett rättssäkerhetsperspektiv framstår just Omvandlingslagen som en dålig kompromiss. Visserligen är det ett gott steg på vägen jämfört med regeringens nådeinstitut men ändå fortfarande inte tillräckligt rättssäkert. Om man istället ser på det utifrån ett samhällsskyddsperspektiv framstår

Omvandlingslagen som mer framsynt. Många av de grova våldsbrottslingarna lider, som jag beskrivit, av psykiska störningar. Kanske är det klokt att tidsbestämma straffet först efter en längre tids behandling?

Jag menar att livstidsstraffet ändå är att anse som förlegat i det moderna Sverige. De ursprungliga argumenten för livstidsstraffets införande om att skjuta dödstraffet på dörren kan inte anses relevanta längre. Genom att gripa efter ett halmstrå har förespråkarna för livstidsstraffet istället varnat för en straffhöjning på det tidsbestämda straffet. De pekar på Norge och varnar för att straffet skulle höjas till 21 år.

Är då den utropade eventuella straffhöjningen så farlig? Generaldirektören för Brottsförebyggande rådet sade år 2004 att ”överlag säga att den ökande strafflängd vi ser enbart är av ondo, är att göra det lätt för sig. För vissa brottstyper kanske strafflängden ska öka för att rättssystemet ska behålla sin legitimitet hos allmänheten, medan den för andra kanske skulle behöva minska.”¹⁹⁵ Han menade att straffen för grova våldsbrott var något som samhället såg hårdare på medan materiella brott som stöld var något samhället tog allt lättare på.

Jag menar att 18 års fängelse för mord är ett hårt straff. Jag har svårt att förstå, precis som jag tidigare skrivit, varför ytterligare tre år skulle anses nödvändigt. De extra tre åren har ingen funktion, varken i avskräckande syfte, inkapaciterande syfte eller i behandlingssyfte. Om nu lagstiftaren skulle kunna stå emot det hårda samhällstryck som begärde en straffhöjning så skulle följden bli ett minskat förtroende från allmänhetens sida enligt Fängelsekommittén. Detta minskade förtroende torde dock vara ett mindre problem än det man idag brottas med, det vill säga att allmänheten menar att livstids fängelse borde vara längre än det är – varför skulle det annars heta fängelse på livstid?

Argumenten för ett avskaffande av livstidsstraffet väger i slutändan mycket tyngre än ett behållande av det. Många av fördelarna av livstidsstraffet kan faktiskt bibehållas genom andra åtgärder vilket ska behandlas i nästa avsnitt.

Det är en olycklig inställning som regeringen har och jag hoppas att frågan om livstidsstraffets avveckling snart lyfts upp och att regeringen ändrar åsikt. Livstidsstraffet bör avskaffas.

¹⁹⁵ Eriksson.

8.2.2 Vad ska i så fall livstidsstraffet ersättas med?

Jag har nu kommit fram till att Livstidsstraffet ska avskaffas och avser nu helt kort beröra vad livstidsstraffet skulle kunna ersättas med. Detta är en stor och mycket svår fråga. Svaret som jag kommer att ge är inte uttömmande och endast översiktligt.

Om livstidsstraffet avskaffas bör straffskalorna för de aktuella brotten kvarstå. I och med den nyligen införda lagändringen som gjorde att straffskalorna differentierades mer och en flytande skala mellan tio och 18 år infördes har lagstiftaren idag ett fullgott alternativ till livstidsstraffet. Detta gjordes också just med intentionen att minska antalet livstidsstraff.

Så långt allting gott men det kvarstår fortfarande ett par frågeställningar som måste utredas. De följer här nedan.

De senaste åren har bedömningen av huruvida en gärningsman varit psykiskt sjuk vid brottillfället eller vid domstillfället skärpts betänkligt. Dels har terminologin inskränkts och dels har domstolarna i en rad uppmärksammade fall dömt till fängelse även om gärningsmännen enligt många lidit av en allvarlig psykisk störning. Detta har lett till skrämmande siffror gällande antalet långtidsinternier som lider av psykiska störningar – 58 procent! Framtiden verkar inte bättre i och med Psykansvarskommitténs slutsats att fängelseförbudet helt ska avskaffas och alla förövare ska avtjäna straff i fängelse. Är det då klokt att i ljuset utav detta avskaffa livstidsstraffet? Är till exempel Flink och Mijailovic att anse som friska och återanpassade efter 12 år?¹⁹⁶

I Sverige har vi valt att inte ha någon särskild militär lagstiftning utan samma lagar som gäller i fredstid gäller även i krig – till skillnad från exempelvis Norge. Argumenten för att behålla livstidsstraffet i detta avseende gäller brotten som kan betänkas begås mot rikets säkerhet både i fredstid och just i krigstid. Kan det då inte vara klokt att ha en möjlighet att kvarhålla den för spionage dömd i förvar så att den främmande makten inte får ta del av den hemliga information som spionen stulit?

Till skillnad från exempelvis Träskman anser jag att detta är nog så viktiga argument för att behålla ett tidsbestämt straff.¹⁹⁷ Dock kan det till Träskmans försvar nämnas att han menade att livstidsstraffet uteslutande används som påföljd för mord och är också att betrakta som den obligatoriska straffpåföljden för detta brott. Detta anser jag ju som reparerat i och med Högsta domstolens dom och lagändringen 2009.

¹⁹⁶ Vid påföljd 18 år för mord med två tredjedelars avtjänande och därefter villkorlig frigivning.

¹⁹⁷ Träskman s 166.

Ytterligare en intressant aspekt är hur Norge nämns som föredöme av många. Varken Träskman eller Johansson tar i sin redogörelse för förhållandet i norsk påföljdslära upp att möjligheten till *forvaring* finns.

Jag menar att Sverige är på rätt väg då livstidsstraffets nyttjande begränsas genom att påföljden för mord ändrats. Dock menar jag att det tidsbestämda straffet har en pragmatisk fördel genom de argument jag anfört, främst gällande de psykiskt störda och de brott med livstidsfängelse i straffskalan som gäller rikets säkerhet. Påföljden behöver inte benämnas som livstidsstraff utan kan vara utformad så som den i Norge, ett slags förvaring. Därigenom vänds det hela och kan anses som positivt i båda lägren – livstidsstraffet avskaffas, men en möjlighet bibehålls att behålla farliga brottslingar inlåsta på obestämd tid eller i vart fall med ett slutdatum som kan skjutas upp allt eftersom.

I och med denna förändring kommer Sverige också till rätta med sin trovärdighet gällande rättssystemet och missförstånd undviks. Argumentet att benämningen *livstidsstraff* ska behållas för att det har en avskräckande effekt menar jag är nonsens. Ordet har ju förlorat sin egentliga innebörd för allmänheten då alla vet att det inte är på livstid. För övrigt har också förhållandet i USA visat att stränga straff och straffhöjningar inte motverkar brott då USA efter sina straffhöjningar i början av 1980-talet fått allt fler intagna samt att landet har flest antal mord per 100 000 invånare i västvärlden och ändå dödsstraff i ett flertal delstater.¹⁹⁸ Schüchtle kommer också fram till att de våldsbrott som leder till livstids fängelse inte föregås av rationella val. De är mer känslu/instinktstyrda brott. Ofta begås dessa brott under påverkan av droger eller alkohol, vilket ännu mer visar på bristen av eftertanke och rationalitet.¹⁹⁹ Därför skulle inte livstidsstraffet komma att avskräcka gärningsmännen.

Sammanfattningsvis är jag för ett avskaffande av livstidsstraffet men är inte beredd att gå så långt som att tidsbestämma alla straff. Rättsväsendet måste ha en möjlighet att kunna bibehålla farliga brottslingar inlåsta för att skydda samhället, både vid våldsbrott såsom mord och vid brott mot rikets säkerhet.

Därför menar jag att en lösning liknande den i Norge där en tidsbestämd påföljd finns till hands för de exceptionella fall som kan uppstå är att föredra. Denna ytterlighet gestaltas också som ett undantag i och med sin utformning. Detta är inte något som en tilltalad kan dömas till som en påföljd. Det är först när avtjänandet av straffet lider mot sitt slut som åklagaren kan stämma vid en domstol och förvaringsmöjligheten kan vara aktuell. Kraven för att förvaringsmöjligheten ska komma till stånd bör bli mycket höga.

¹⁹⁸ <http://www.etc.se/16253/usa-toppar-faengelsestatistik/?print=1> (2010-02-07).

¹⁹⁹ Schüchtle s 33.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Offentligt tryck med Statens Offentliga utredningar och propositioner

SOU 1986:14, Påföljd för brott. Om straffskalor, påföljdsval, straffmätning och villkorlig frigivning, Stockholm, 1986.

SOU 2002:3, 1999 års kommitté för psykiskt störda, Stockholm 2001.

SOU 2002:26, Frigivning från livstidsstraff, Stockholm 2002.

SOU 2007:90, Straffskalan för mord, Delbetänkande från Strafnivåutredningen, Stockholm 2007.

SOU 2008:85, Straff i proportion till brottets allvar, Stockholm 2008.

Ju2002:2717, Remissammanställning över betänkandet frigivning från livstidsstraff (*SOU 2002:26*), Justitiedepartementet, Stockholm 2002.

Proposition 2005/06:35, Lag om omvandling av fängelse på livstid, Stockholm 2005.

Proposition 2005/06:123, En modernare kriminalvårdslag, Stockholm 2006.

Proposition 2007/08:97, Påföljder för psykiskt störda lagöverträdare, Stockholm 2007.

Proposition 2008/09:118, Straffet för mord m.m., Stockholm 2008.

Norska propositioner

Ot. prp. nr. 62 (1980-81), ”Om lov om endring i straffeloven m.m. (reglene om betinget dømte, prøveløslatte m.m., heving av strafferammen for grove narkotikabrudd, oppheving a livstidsstraffen), Oslo 1981.

Ot.prp. nr. 90 (2003-2004), ”Om lov om straff (straffeloven)”, Oslo, 2004.

Hänvisade lagar och förordningar

Brottsbalken, SFS 1962:700.

Förordning (1974:248) om kriminalvård i anstalt.

Förordning (2007:1172) med instruktion för Kriminalvården.

Kriminalvårdens riktlinjer 2006:5.

Lag (1974:203) om kriminalvård i anstalt.

Lag (1974:579) om handläggningen av nådeärenden.

Lag (1991:2041) om särskild personutredning i brottmål, m.m.

Lag (2006:45) om omvandling av fängelse på livstid.

Offentlighets- och sekretesslag (2009:400).

Regeringsformen, SFS 1974:152.

Norska lagar

Lov 13 desember 1946 nummer 14.

Den Norske Straffelove fra 1902.

Den Norske Straffelove fra 2005

Loven om Utländske Krigsforbrytere

Den Militære Straffelov

Personer som konsulterats

Brandt, Lars, kansliråd, Enheten för allmän ordning och säkerhet, Justitiedepartementet,
lars.brandt@justice.ministry.se.

Nilsson, Göran, kansliråd, Straffrättsenheten, Justitiedepartementet,
goran.nilsson@justice.ministry.se.

Träskman, Per Ole, Professor, Juridiska fakulteten vid Lunds Universitet.
per_ole.traskman@jur.lu.se.

Wallin, Andreas, säkerhetsinspektör, Kriminalvården Region Syd,
andreas.wallin@kvv.se.

Litteratur

Monografier

Andenäs, Johs, Almindelig strafferett, femte utgåvan, Univeristetsforlaget, Oslo 2004.

Eskeland, Ståle, Strafferett, andra utgåvan, Cappelen Akademisk Forlag, Oslo 2006.

Häthén, Christian, Stat och Straff – Rättshistoriska perspektiv, Studentlitteratur, Lund 2004.

Lidberg, Lars, Svensk rättspsykiatri – En handbok, Studentlitteratur, Lund 2000.

Mathiesen, Thomas, Kan fängelset försvaras?, Bokförlaget Korpen, Göteborg 1988.

Rosenqvist, Randi och *Rasmussen, Kirsten*, Rettspsykiatri i praksis, andra utgåvan, Oslo 2004.

Sarnecki, Jerzy, Introduktion till kriminologi, Studentlitteratur, Lund 2003.

Artiklar samt bidrag till festskrifter

Abelin, Hans Henrik, ”Högsta domstolen misstolkar lagen om straffet vid mord”, Dagens Nyheter Opinion, 2007-07-24.

Ask, Beatrice, ”Ny straffskala för mord ger längre tid i fängelse”, Dagens Nyheter Opinion, 2007-10-04, (2007).

Ask, Beatrice och *Hägglund, Göran*, ”Ingen ska kunna dömas till rättspsykiatrisk vård”, Dagens Nyheter Opinion, 2008-07-09, (2008).

Aspelin, Erland, ”Straffets grunder – historisk bakgrund”, Svensk Juristtidning 1999, s 108-131, (1).

Aspelin, Erland, ”25 års kriminalpolitik”, Apropå 4-5 1999, Brottsförebyggande rådet, (2).

Dagens Nyheter, ”Dömd till livstid för andra gången”, TT i Dagens Nyheter 2009-11-10.

Edling, Margareta, ”Påföljdssystemet har blivit allt för komplext”, Apropå 4-5 1999, Brottsförebyggande rådet.

Eriksson, Susanne, "Allt fler döms till längre fängelsestraff", Apropå 2 2004, Brottsförebyggande rådet.

Nandorf, Tove, "Bodström tycker inte ökad övervakning hotar integriteten", Dagens Nyheter 2006-01-30.

Sitte Durling, Catharina, "Viss tid eller livstid?". Finns i "Festskrift till Madeleine Leijonhufvud (red Annika Norée), Stockholm 2007.

Stenberg, Ewa, "Domar om psykvård ofta slumpartade", Dagens Nyheter 2004-11-06.

Sydsvenskan, "Livstidsdömd för andra gången", Sydsvenska Dagbladet 2009-11-11.

Träskman, Per Ole, "Brottspåföljder och brottsmålsförfarande: rättsutvecklingen i Finland och Sverige under femtio år", Svensk Juristtidning 1984 s 826-840.

Träskman, Per Ole, Utestängning genom tidsobestämd inspärning – det problematiska livstidsstraffet, publicerad i Nytt det? Mosaik om kriminalforsorg og kriminalpolitik, Jurist- og Økonomforbundets Forlag, Köpenhamn 2001.

Wahldén, Christina, "Fängslad sedan 1982", Svenska Dagbladet, 2007-11-11.

Examensarbeten

Boström, Robin, Livstidsstraffets utveckling och framtid, Juridiska fakulteten i Lund, VT 2009, examensarbete.

Brossner, Linnéa, Psykiskt sjuka lagöverträdare – samhällets inställning före och efter psykiatrireformen, Avdelning för Rättssociologi, Sociologiska institutionen på Lunds universitet, VT 03, examensarbete.

Jakobsson, Malin, Livstidsstraff – Samhällets ansvar för ökningen av domar under 90-talet, Juridiska fakulteten i Lund, HT 2002, examensarbete.

Johansson, Tanja, Livstidsstraffet – bibehållas eller avskaffas?, Juridiska fakulteten i Lund, VT 2007, examensarbete.

Schüchtle, Kristina, Fängelset – är det existensberättigat? Juridiska fakulteten i Lund, HT-06, examensarbete.

Rapporter och informationsmaterial

Ackreditering – Av Brottsoch Missbrukarrelaterade program i svensk kriminalvård, informationsfolder från Kriminalvården.

ART – Aggression Replacement Training, informationsfolder från Kriminalvården, Best. nr. 4877.

Brå-rapport 1977:7, Nytt straffsystem – Idéer och förslag, Brottsförebyggande rådet 1977.

En rapport med Förbättringsförslag från *Kriminalvårdsstyrelsen 2003*, Långtidsdömdas verkställighet, Kriminalvårdsstyrelsen, 2003.

Gustavsson, Jan, Livstidsdömda, Kriminalvården, Norrköping 2007.

Ju 05.21: "Omvandling av fängelse på livstid", Justitiedepartementets faktablad.

Rapport 1996:2, rapport från Kriminalvårdsstyrelsen "Från fem år till livstid. Del 2. En intervjustudie med långtidsdömda fångar", Stockholm 1995.

ROS – ett behandlingsprogram inom Kriminalvården, informationsfolder från Kriminalvården, Best.nr. 4883.

Sherman, Lawrence W, "What works, What doesn't, What's promising", officiell rapport till den amerikanska kongressen, 1998.

VPP – Våldspreventivt program, informationsfolder från Kriminalvården, Best. nr. 4957.

Internetsidor

http://www.bra.se/extra/pod/?module_instance=2&action=pod_show&id=5 (2009-12-22).

http://www.domstol.se/templates/DV_InfoPage____3604.aspx (2010-01-20).

<http://www.etc.se/16253/usa-toppar-faengelsestatistik/?print=1> (2010-02-07).

http://www.folkpartiet.se/FPTemplates/ListPage____18657.aspx (2009-12-20).

Karnov Plus 2009.

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/> (2009-12-02).

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Statistik/Livstidsdomda/Statistik-over-livstidsdomda/> (2010-01-20).

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Livstidsstraff/> (2009-12-21).

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Fangelse/Arbete-klientutbildning-och-behandling/Behandlingsprogram/> (2009-11-13).

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Startsida-skolportal1/Anna/Samhallstjanst/> (2010-01-10).

<http://www.kriminalvarden.se/sv/Startsida-skolportal1/Anna/Fotboja/> (2010-01-10).

<http://www.lovdatab.no/all/hl-20050520-028.html#275> (2009-11-25).

http://www.moderat.se/web/Nyhet_3.aspx (2009-12-03).

<http://www.regeringen.se/sb/d/2296> (2010-01-14).

<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/12685> (2010-01-14).

<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76819> (2010-01-14).

<http://www.regeringen.se/sb/d/2296/a/76820> (2010-01-14).

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/jd/tema/lovarbeid/ny-straffelov.html?id=494382> (2009-07-10)

<http://www.rmv.se/index.php?id=29> (2009-12-01).

<http://www.rpkab.se/Rattspsykiatrilagar.htm> (2009-12-20).

<http://www.riksdagen.se/webbnav/?nid=3120&doktyp=betankande&bet=2008%2f09%3aJuU17> (2010-01-20).

<http://www.skanemoderaterna.se/artikel/se/?aid=6767> (2009-12-03).

Rättsfallsförteckning

B 353-07

B 1297-07

NJA 1994 s 48

NJA 1995 s 48

NJA 2004 s 702

NJA 2007 s 194

Ö 1499-08.